

Moda u kasnom Osmanskom Carstvu

Predojević, Dora

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:713386>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb](#)
[Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za turkologiju

Diplomski rad

Moda u kasnom Osmanskom Carstvu

*Promjene u odijevanju u kontekstu modernizacije osmanskog društva od kraja
XVIII. do početka XX. stoljeća.*

Dora Predojević

Mentor: dr. sc. Vjeran Kursar

Sadržaj

1. Uvod	1
2. O povijesnom okviru	2
3. Odjevni propisi u Europi i Osmanskom Carstvu.....	3
3.1. Europski propisi.....	3
3.2. Osmanski propisi do početka XIX. stoljeća	4
4. Izvori europskog utjecaja	6
5. Europska moda	10
6. Osmanska moda	11
7. Ženska moda.....	12
7.1. Život žena u Osmanskom Carstvu	12
7.2. Promjene u ženskoj modi od XVI. stoljeća do kraja Carstva.....	14
7.3. Osmanske vjenčalice	24
8. Muška moda	26
8.1. Moda osmanskih muškaraca od XVI. stoljeća do reformi Mahmuda II. u 1820-im godinama..	26
8.2. Reforme Mahmuda II.	28
9. Razdoblje Tanzimata	32
10. Obrnuti modni utjecaj	34
11. Moda manjina.....	36
11.1. Prava manjina	36
11.2. Odjeća i obuća nemuslimana.....	36
12. Zaključak	40
13. Korišteni izvori	44
13.1. Izvori	44
13.2. Internetski izvori.....	45
13.3. Vizualni izvori	47

1.Uvod

Kada se radi o promjenama i razvoju u nekom društvu, čak i najopsežniji radovi često pridaju vrlo malu pozornost odijevanju i modi u cjelini. Cilj ovoga rada je ponuditi sistematiziran prikaz povijesti mode u Osmanskom Carstvu s naglaskom na razdoblje kasnog Osmanskog Carstva te detaljnije prikazati vezu između mode i društvenih promjena. Naše je mišljenje da se na taj način otvara novo polje istraživanja u hrvatskoj turkologiji, a navedena tema neupitno ima i sociološku, antropološku te psihološku vrijednost. Mi je nećemo obraditi sa svih navedenih gledišta, no nadamo se kako će se akademska zajednica u budućnosti pozabaviti njenom još detaljnijom analizom.

Prilikom pisanja rada pokušat ćemo odgovoriti na nekoliko pitanja. Na primjer, koje se konkretne promjene zbivaju u modi XIX. stoljeća te kako je izgledala tradicionalna osmanska moda u ranijim stoljećima? Kako je gospodarska i politička situacija u Carstvu utjecala na odijevanje? Koliki je bio europski utjecaj u Osmanskom Carstvu u XIX. stoljeću i je li zaista bio toliko prožimajući kako povjesničari i drugi znanstvenici daju naslutiti? Je li i na koji način odijevanje u Osmanskom Carstvu bilo regulirano? U pokušaju odgovora na ova i ostala pitanja oslanjat ćemo se na informacije i rezultate istraživanja povjesničara i znanstvenika koji su se posvetili istraživanju tematike odijevanja u Osmanskom Carstvu i raznih utjecaja koji su ga najvjerojatnije oblikovali. Namjera je, dakle, da rad bude napisan iz perspektive povijesne znanosti. U tu svrhu ćemo se također poslužiti raznim vizualnim izvorima.

Rad je strukturiran na način da nakon uvoda slijedi analiza odjevnih propisa u Osmanskom Carstvu prije razdoblja koje je tema ovog rada, a osvrnut ćemo se i na situaciju u Europi. Zatim ćemo izložiti kratki prikaz opsega europskog utjecaja u kasnom Osmanskom Carstvu, a potom prelazimo na pregled i usporedbu tradicionalne europske i osmanske mode. Glavni dio rada odnosi se na razvoj mode u Osmanskom Carstvu s naglaskom na razdoblje kasnog Osmanskog Carstva. Taj je dio podijeljen na mušku i žensku modu te na poglavlje o modi manjina, a sadrži i dio o modnom utjecaju koji je Osmansko Carstvo imalo na zapadne zemlje. Pobrojat ćemo odjevne i ostale predmete koji su se koristili, opisati njihov izgled te ukratko prikazati kako se moda mijenjala kroz stoljeća, počevši sa XVI. Usredotočit ćemo se na odjevne predmete najčešće korištene u kasnom Osmanskom Carstvu, na njihov izgled i odjevne kombinacije sastavljene od tih predmeta. U radu ćemo se pretežno baviti modom muslimana u Osmanskom Carstvu. Dakle, kada ćemo govoriti o odijevanju stanovnika Carstva,

čitatelj treba pretpostaviti da se napisano odnosi na muslimansko stanovništvo, osim ako je izričito navedeno drugačije, kao što je slučaj s ranije spomenutim poglavljem o manjinama.

Na raznim mjestima u radu spominjat ćemo odjevne propise koji su uvelike određivali i usmjeravali modu u Osmanskom Carstvu kroz stoljeća. Također, na pitanja postavljena u ovom uvodu odgovarat ćemo tijekom rada, kao i u zaključku koji se nalazi na kraju, prije popisa literature i izvora korištenih prilikom izrade diplomskog rada.

Uvod završavamo kratkom jezičnom opaskom. Što se tiče naziva odjeće, obuće i pokrivala za glavu, kod prvog spomena određenog predmeta u radu smo uvijek prvo u kurzivu navodili naziv na turskom jeziku te smo u zagradi pisali hrvatski prijevod, ukoliko smo na njega naišli. U tekstu smo zatim nastavili koristiti turski naziv tog predmeta u kurzivu, s hrvatskom deklinacijom, u skladu s pravilima Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje¹. Razlog za to je činjenica da za sve spomenute predmete ne postoje hrvatski nazivi (ili ih barem mi nismo mogli pronaći), a željeli smo da način pisanja odjevnih predmeta, pokrivala za glavu i obuće bude uniformiran.

2.O povijesnom okviru

Osmansko Carstvo bila je država koja je od sredine XV. do kraja XVIII. stoljeća, preko tri stotine godina, držala status svjetske sile. Na vrhuncu moći ovo se Carstvo prostiralo od juga Arapskog poluotoka do Srednje Europe, od Iraka do zapadnih granica današnjeg Alžira. Zauzimajući razna područja na kojima su živjeli narodi sa različitom kulturom i običajima, Osmansko Carstvo uglavnom se u te sfere nije miješalo, no do određenog, ponekad i snažnog kulturnog utjecaja je neminovno dolazilo. Također, kod kontakata dvaju kultura, bez obzira na njihov međusobni odnos, uvijek dolazi do kulturne razmjene te nije neobično da dominantan narod u određenoj državnoj tvorevini usvoji neke običaje te kulturne, političke i druge elemente pokorenog naroda. Na taj način dolazi do razvoja i modernizacije društva i države. Jedan od katalizatora promjena može biti i gospodarska situacija. Osmansko Carstvo od kraja XVII. stoljeća, nakon razdoblja teritorijalne ekspanzije, doživljava niz vojnih poraza u Srednjoj i Istočnoj Europi. Posljedično, gubi status svjetske sile i postaje gospodarski sve više ovisno o Europi. Osmanski vladari, svjesni gubitka moći i utjecaja države, pokreću tijekom XIX. stoljeća niz reformi na svim poljima kako bi Carstvu vratili nekadašnju moć i slavu. Uzor za reforme

¹ Opširnije na poveznici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: <http://pravopis.hr/pravilo/pisanje-opcih-rijeci-i-sveza/46/>

često im je politički i društveni ustroj upravo onih država koje su Carstvu počele nanositi vojne poraze, dakle zapadnih (europskih) država. Reforme su obuhvaćale vojni, politički, administrativni, kulturni pa i privatni život stanovnika Osmanskog Carstva. Proces modernizacije i pozapadnjivanja Carstva svoj vrhunac doživljava njegovom likvidacijom 1922. te proglašenjem Republike Turske 29. listopada 1923. godine.

3. Odjevni propisi u Europi i Osmanskom Carstvu

Procesi transformacije određenog društva mogu se, između ostalog, zapaziti u načinu na koji se pripadnici tog društva odijevaju. Odijevanje je dio javnog prostora u kojem se odvija interakcija između članova nekog društva. Ono ima utjecaj na to kako članovi društva doživljavaju jedni druge te stoga može utjecati na raspoloženje u društvu, kao i na kretanja u gospodarstvu, budući da o trenutnoj modi može ovisiti hoće li se u nekoj državi u određenom trenutku prodavati materijali i tkanine iz uvoza, ili će pozornost stanovništva biti usmjerena na proizvode domaće odjevne industrije.

3.1. Europski propisi

Način odijevanja, doduše, nije uvijek bio prepušten slobodnoj volji pojedinca, već je bio uređen propisima koji su u većini slučajeva za cilj imali razlikovanje viših i nižih slojeva društva.² Tako Donald Quataert bilježi sljedeće: „*U Burgundiji XIII. stoljeća... vrhovi cipela pučana smjeli su biti dugi samo šest inča, dok su prinčevi smjeli dosežati dvadeset i četiri inča.*“³ Česta 'meta' zakona o odijevanju kroz povijest su bile i žene, o čemu svjedoči sljedeći, iz današnje perspektive krajnje neobičan primjer: „*Ako bi im skuti na haljinama bili predugi, mletačke žene ranog XV. stoljeća mogle su izgubiti dušu papinskim izopćenjem.*“⁴

S vremenom se prilike mijenjaju. U Europi se tijekom XVIII. stoljeća javlja sve imućniji građanski sloj. To su prije svega uspješni obrtnici i trgovci, koji svoje novostečeno bogatstvo

² Još i danas, naravno, u suvremenim državama postoje propisi o odijevanju u javnosti, dok i pojedine tvrtke i institucije imaju svoje interne propise. No, bitno je naglasiti da, u razvijenom svijetu, svrha takvih propisa više nije napraviti razliku između društvenih klasa (ili bilo kakvu drugu), već se pobrinuti za dolično odijevanje u javnosti svih članova društva.

³ „*In 13th-century Burgundy... the points on the shoes of commoners could reach only six inches, but the prince's could be 24 inches.*” Donald Quataert, „Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829,” *International Journal of Middle East Studies*, sv. 29, br. 3 (1997), 404. JSTOR, www.jstor.org/stable/164587. Pristup stranici 05.04.2020.

⁴ „*If the trains of their gowns were too long, Venetian women of the early 15th century could lose their souls through papal excommunication.*” Quataert, „Clothing Laws,” 404.

žele istaknuti, između ostalog, i načinom odijevanja – počinju se oblačiti kao aristokrati (najviši društveni sloj u Europi tog vremena). Na taj se način djelomično brišu klasne granice izražene načinom odijevanja. Također, geografska istraživanja, razvoj transporta te industrijska revolucija za jednu od posljedica su imali veću raširenost i dostupnost nekoć rijetkih i ekskluzivnih roba na tržištu. Među njima su i razni materijali i tkanine, koji posljedično gube na svojoj tržišnoj i društvenoj vrijednosti. Kao rezultat svega navedenog, zakoni o odijevanju, iako su u to vrijeme još bili na snazi, krajem stoljeća gube na značaju te postepeno nestaju.⁵

3.2.Osmanski propisi do početka XIX. stoljeća

U Osmanskom Carstvu je situacija po pitanju zakona o odijevanju do kraja XVIII. stoljeća bila slična, a da bismo na jasan način prikazali modne prilike u kasnom Osmanskom Carstvu (1798.-1922.), potrebno je dati kratak pregled situacije po pitanju odijevanja prije navedenog razdoblja.

Na modu u Carstvu su od samih početaka znatno utjecali razni propisi i zakoni o odijevanju. Islamsko pravo, *fiqh*, propisivalo je i kakva se odjeća treba nositi. Ona je prije svega morala pokrivati intimne dijelove tijela, *awrah*, onako kako ih shvaća islamska vjera. Kod muškaraca je to dio između pupka i koljena, dok kod žena ovisi o situaciji.⁶ U najstrožim slučajevima, u komunikaciji s muškarcima koji joj nisu u rodu te na ulici, žene su smjele otkriti samo dlanove i dio lica. Odjeća također nije smjela biti dulja i šira nego što je nužno da sakrije potrebne dijelove tijela, nije smjela biti providna,⁷ a muslimanima je bio zabranjen i pretjerani luksuz u odijevanju. U ranijim razdobljima Carstva muškarci i žene trebali su nositi pamučnu, vunenu ili lanenu odjeću, a ženama je bila dozvoljena i svilena.⁸

Nadalje, sultani su od osnivanja države nametali distinkciju u odijevanju između raznih društvenih grupa, zajednica i slojeva. Quataert navodi primjere sultana Bayezida I. (1389.-1402.), Mehmeda II. (1444.-46., 1451.-81.), Selima I. (1512.-20.) i Süleymana I. (1520.-66.) koji su donosili odredbe vezane za odijevanje, poglavito one koje su se ticale pokrivala za glavu.⁹ Pripadnici dvora i vladajuće obitelji, razni državni civilni i vojni službenici te pripadnici

⁵ Quataert, „Clothing Laws,” 404-405.

⁶ Murat Tutar, „Between Traditional and Modern: Men Dress Code in the Light of Turkish Modernization,” (diplomski rad, Jagiellonian University in Kraków, 2014), 18.

⁷ Tutar, „Between Traditional and Modern,” 19.

⁸ Tutar, „Between Traditional and Modern,” 21.

⁹ Quataert, „Clothing Laws,” 405-406.

raznih etničkih, religijskih i obrtničkih zajednica u Osmanskom Carstvu – svi su oni nosili različitu odjeću i različita pokrivala za glavu kao znak pripadnosti određenoj društvenoj skupini. Nemali broj tih zajednica je, tvrdi Quataert, podržavao takvu distinkciju, budući da su na taj način vrlo lako mogli razabrati tko je 'njihov', a tko nije.¹⁰

Propisano je bilo i uređivanje kose te nošenje nakita. Muškarci su u principu mogli imati dulju kosu, kao i žene, no preferirali su kraću. Ključno je bilo da se kosa, neovisno o duljini, održava urednom. Bojanje kose bilo je dozvoljeno jedino muškarcima, i to samo onima koji su išli u rat, radi zastrašivanja neprijatelja. Što se tiče modnih dodataka, za žene je bio rezerviran zlatni nakit. S obzirom na to, muškarci su smjeli nositi prstenje od drugih metala, uključujući i srebro. Žene su smjele nositi naušnice, a muškarci ne. Također, tetoviranje je bilo zabranjeno.¹¹

Pitanje je, međutim, koliko su se ova pravila poštivala, koliko su bila stroga te koliko dugotrajna. Na primjer, sultan Selim I., koji je vladao početkom XVI. stoljeća (1512.-20.) na jednoj je slici prikazan s bisernom naušnicom na lijevom uhu (*Slika 1*). Razumno je pretpostaviti da je moda nošenja naušnica kod muškaraca, iako zasigurno nije bila sveprisutna, u Osmanskom Carstvu postojala i prije i poslije Selimove vladavine, što dovodi do zaključka da su barem neke postavke islamskog prava ipak bile više smjernice nego strogo propisane norme te da su s vremenom mijenjane ili stavljane van upotrebe.

U prvoj polovici XVIII. stoljeća donesene su, kao reakcija na rastući zapadnjački utjecaj u oblačenju kod žena, neke odredbe koje su se ticale ženske čednosti i kojima su strogo određene proporcije kaputa i pokrivala za glavu koje su žene smjele nositi u javnosti. Također su određivale kakva točno krzna smiju nositi ljudi koji nisu pripadali najvišim slojevima društva,¹² što je vrlo znakovito s gledišta ciljane klasne diferencijacije u osmanskome društvu. Sultan Osman III. (1754.-57.) nastavio je strogu odjevnju politiku: „...*žene je osuđivao zbog preuske odjeće, a muškarce zbog zlatne opreme na konjima te pokrivača na sedlima koji nisu bili u skladu s njihovim činom.*“¹³, kao i Mustafa III., koji je najveću pozornost posvetio pravilima odijevanja određenih carigradskih manjina i visini ženskih pokrivala za glavu, kao i pretjerano otmjenom odijevanju žena u javnosti, a nepridržavanje pravila imalo je teške

¹⁰ Quataert, „Clothing Laws,” 407.

¹¹ Tutar, „Between Traditional and Modern,” 20-21.

¹² Quataert, „Clothing Laws,” 409.

¹³ „...*he condemned women for clothing that was too tight and men for using gold thread on their horses and saddlecloths in a manner inappropriate to their rank.*“ Quataert, „Clothing Laws,” 410.

posljedice te je u određenim slučajevima završavalo smrtnom kaznom. Na ulasku u razdoblje kasnog Osmanskog Carstva na vlasti je bio Selim III. (1789.-1807.) čije su odredbe bile usmjerene protiv sve otmjенијег odijevanja obrtnika, radnika i plemićke svite.¹⁴ Slično europskoј buržoaziji, očito je da je i u Osmanskom Carstvu na prijelazu u XIX. stoljeće bilo sve više onih koji su si želјeli i, što je puno važnije, mogli (barem djelomično) priuštiti način života koji je donedavno bio rezerviran samo za aristokraciju. Ta je činjenica zahtijevala reakciju sultana.

Iz navedenih je primjera vidljivo koliko je vladajućima u Osmanskom Carstvu reguliranje odijevanja bilo bitno kao jedan od načina očuvanja društvenog reda i svoje političke moći. Poput većine vladara u Europi srednjega i ranoga novog vijeka, osmanski sultani želјeli su održati postojan i jasno određen društveni poredak. Taj cilj stoji iza uredbi o odijevanju koje su se često izdavale i koje su podanici jednako često kršili.¹⁵ Čini se, dakle, da su ti zakoni, bez obzira na to pozivali oni na moralno ponašanje, društveni red ili smanjivanje rastrošnosti¹⁶, ipak primarno bili usmjereni na očuvanje političke pozicije sultana i držanje u pokornosti državljana i službenika Carstva.¹⁷ Međutim, moć sultana je tijekom XVIII. i XIX. stoljeća sve više slabila, a društvene promjene bile su neminovne.

S jedne su strane, dakle, na odijevanje u Osmanskom Carstvu utjecali razni propisi. S druge, odijevanje u Osmanskom Carstvu je u kasnijim stoljećima, pogotovo u XIX. stoljeću pa sve do pada Carstva, bilo pod europskim utjecajem, dok u razdoblju Republike postaje u potpunosti zapadnjačko. U idućem ćemo dijelu rada prikazati djelomičan opseg tog utjecaja.

4. Izvori europskog utjecaja

Bitna dodirna točka između različitih kultura oduvijek je bila trgovačka djelatnost. Razmjena roba dovodi do otkrića novih proizvoda i materijala te utječe na potrošačke trendove u društvu.

Sve jači estetski utjecaj Zapada na Osmansko Carstvo nagoviješten je još u prvoj polovici XVIII. stoljeća tijekom kratkotrajnog 'Razdoblja tulipana' (*Lale Devri*), koje je bilo

¹⁴ Quataert, „Clothing Laws,” 410-411.

¹⁵ Suraiya Faroqi. *Sultanovi podanici-Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*, 144. https://kupdf.net/download/faroqi-sultanovi-podanici-pdfpdf_5a6f405fe2b6f5bc697be180_pdf. Pristup stranici 07.07.2020.

¹⁶ Quataert, „Clothing Laws,” 411.

¹⁷ Quataert, „Clothing Laws,” 406.

obilježeno prvim značajnijim utjecajem europske kulture i arhitekture na osmansko društvo. Uređenje javnih prostora te unutrašnjosti doma po uzoru na europske zemlje bio je prvi od mnogih kasnijih pokušaja obogaćivanja osmanske kulture europskom. Do 'Razdoblja tulipana' Osmansko Carstvo je od europskih zemalja preuzimalo uglavnom najnovije tehnologije u naoružanju.

U XVIII. stoljeću, pogotovo u drugoj polovici, Carstvo je počelo uvoziti sve više zapadne odjeće koja je ubrzo postala simbol statusa i moći, dok je lokalna proizvodnja gotove odjeće pala u drugi plan. Čak štoviše, osmanska je država postala izvoznik sirovina od kojih je bila napravljena odjeća koju je Carstvo onda uvozilo (npr. svile, pamuka). Posebno je primjetan bio pad u proizvodnji muslina, tkanine čija je nekoć masovna produkcija tijekom prve polovice XIX. stoljeća višestruko smanjena.¹⁸ Uvozni proizvodi bili su jeftiniji od domaćih jer su se masovno proizvodili, kao i zbog nepovoljnih carinskih dogovora koje je država bila prisiljena sklopiti sa svojim zapadnim trgovinskim partnerima, što je dovelo do daljnjeg propadanja domaće proizvodnje te do osiromašivanja velikog broja osmanskih trgovaca i obrtnika, čiji se opseg posla značajno smanjio. Ipak, neki obrtnici su se snašli te su počeli proizvoditi domaće imitacije uvozne odjeće, prije svega za žensku populaciju koja je željela biti u korak s najnovijom modom.¹⁹ Dodatni udarac osmanskoj proizvodnji i gospodarstvu u cjelini predstavljao je trgovinski sporazum s Ujedinjenim Kraljevstvom iz 1838. godine, čije su odredbe kasnije proširene i na neke druge europske zemlje. Njime su znatno smanjene carine na uvoz te su ukinuta brojna dotadašnja trgovinska ograničenja.²⁰ Ekonomski pad Osmanskog Carstva bio je posljedica industrijske revolucije i razvoja transporta u zapadnim zemljama, kao i nepovoljnog vanjskopolitičkog položaja u kojem se Osmansko Carstvo našlo uslijed slabljenja svoje vojne moći.²¹ Glavni uvoznik u XIX. stoljeću bilo je Ujedinjeno Kraljevstvo, koje je prednjačilo i u uvozu tkanina. Među najvažnijim tekstilnim uvoznim proizvodima bili su klupka vune, muslin, šalovi i razne pamučne tkanine od kojih se kasnije radila odjeća (npr. kaliko).²² Uvoz i korištenje industrijski proizvedene tkanine i odjevnih predmeta označavaju, prema Jirousek, postepeni prelazak osmanskog društva iz dotadašnjeg tradicionalnog, samodostatnog

¹⁸ Kemal H. Karpat, „The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908,“ *International Journal of Middle East Studies*, sv. 3, br. 3 (1972), 246-247. <https://www.jstor.org/stable/162799>. Pristup stranici 08.04.2020.

¹⁹ Nalan Turna, „The Everyday Life of Istanbul and its Artisans, 1808-1839” (doktorska disertacija, Binghamton University, State University of New York, 2006), 213.

²⁰ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton University Press, 2008), 70.

²¹ Nancy Micklewright, „Women's Dress in 19th century Istanbul: Mirror of a Changing Society“ (doktorska disertacija, University of Pennsylvania, 1986), 76-82.

²² Micklewright, „Women's Dress,” 86.

sustava proizvodnje, u kojem članovi zajednice sami proizvode nužna dobra poput hrane i odjeće, koje onda mogu mijenjati ili prodavati, u masovni, koji pretpostavlja postojanje dijela dohotka koji se može trošiti na industrijske proizvode poput odjeće, koji se moraju kupiti za novac.²³ Navedeno pretpostavlja šire društvene promjene koje su se događale u osmanskome društvu, odnosno, ukazuje na širenje i jačanje srednjeg staleža u Osmanskom Carstvu u XIX. stoljeću, staleža koji je financijski mogao podnijeti masovnu kupovinu industrijski proizvedene, do tada još zapadne odjeće (snažnija osmanska industrijska proizvodnja odjeće počinje krajem XIX. stoljeća).²⁴

Opseg trgovine u XIX i XX. st. višestruko je uvećan: „...vrijednost trgovine je između 1840. and 1914. uvećana devet puta...“.²⁵ Također, trgovačka središta – luke poput Carigrada, Izmir ili Aleksandrije – bila su više od točaka na kojima se obavljala trgovačka djelatnost. One su predstavljale mjesto kontakta između različitih naroda te su stoga bile iznimno plodno tlo za kulturnu razmjenu. Od početka XIX. stoljeća, što se kraj Carstva više bližio, u velikim osmanskim gradovima bio je prisutan rastući broj europskih trgovaca i službenika (i Europljana općenito). S obzirom na to, počelo se otvarati sve više trgovina s proizvodima uvezenima iz zapadnih zemalja kako bi bili zadovoljeni potrošački zahtjevi sve brojnijih Europljana. Europska odjeća i kozmetika našla se na policama osmanskih trgovina, u kojima kupci nisu bili samo stranci, već i lokalno stanovništvo.²⁶ Vlasnici tih trgovina bili su uglavnom Europljani i nemuslimani.²⁷ U Carigrad u drugoj polovici XIX. stoljeća dolaze europski krojači koji su upućeni u najnovije tehnologije i metode krojenja te u najnoviju modu Pariza, Londona i Beča. Oni najbogatiji redovno su naručivali najnoviju modu, oni malo manje bogati davali su prekrojiti prošlosezonske modele. U domove imućnih Turkinja dolazile su 'putujuće' švalje koje su na licu mjesta krojile nove modne kombinacije.²⁸ Dolaze i putujuće trgovkinje, koje su zasigurno od osmanskih klijentica dobivale puno upita o životu i navikama Europljana u čijim

²³ Charlotte Jirousek, „The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire.“ U *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction*, ur. Donald Quataert (State University of New York Press, 2000), 231.

²⁴ Jirousek, „The Transition,” 233.

²⁵ „...the value of trade increased nine times between 1840 and 1914...” Onur Inal, „Women’s Fashions in Transition: Ottoman Borderlands and the Anglo-Ottoman Exchange of Costumes,” *Journal of World History*, sv. 22, br. 2 (2011), 248.

²⁶ Micklewright, „Women's Dress,” 62.

²⁷ Inal, „Women’s Fashions in Transition,” 266.

²⁸ Anastasia Falierou, „European Fashion, Consumption Patterns, and Intercommunal Relations in the 19th-Century Ottoman Istanbul,” u *Women, Consumption, and the Circulation of Ideas in South-Eastern Europe, 17th–19th Centuries*, ur. Constanța Vintilă-Ghițulescu (Leiden: Brill, 2018), 158.

kućama su također trgovale.²⁹ Otvaraju se i trgovine u kojima je bilo moguće kupiti, između ostaloga, gotovu europsku odjeću.³⁰

Trgovina nije bio jedini način na koji se širio europski utjecaj. U XIX. stoljeću uspostavljaju se i razne škole u kojima su savjetnici ili učitelji bili Europljani, poglavito Francuzi, a glavni strani jezik koji se koristi u obrazovanju je francuski. Oni su svoja znanja i iskustva trebali prenijeti lokalnim polaznicima, koji će na taj način postati činovnici, vojnici, i diplomati obrazovani u europskom stilu te pridonijeti daljnjoj modernizaciji države. Za vrijeme Mahmuda II. počinje i osnivanje javnih škola (*rüşdiye*). Na taj se način stvara sekularno obrazovanje koje više nije u nadležnosti vjerskih vođa, koji su i dalje upravljali obrazovanjem u medresama. Uz to, sve se više osmanskih državljana obrazuje u Europi, prije svega u Parizu. Nakon povratka u zemlju, oni prenose svoje dojmove sunarodnjacima te zadržavaju neke od navika koje su tamo stekli (među ostalim i odjevnim), utječući tako na njihovo širenje u osmanskome društvu. Godine 1900. otvoreno je prvo moderno sveučilište u Osmanskom Carstvu pod nazivom *Darülfünûn-u Şahâne*, kasnije *İstanbul Darülfünûnu*. Kroz ovakav su novi, europski orijentiran obrazovni sustav mnogi mladi Turci došli u dodir sa zapadnim idejama i običajima.³¹

Osim toga, u domove bogatijih Turaka dolaze guvernante, često Engleskinje ili Francuskinje, koje su na taj način pridonijele širenju zapadnjačke kulture u osmanskim kućanstvima. Osmanske žene su Francusku smatrale predvodnicom civiliziranog svijeta te je sve što je dolazilo iz ili imalo veze sa tom zemljom smatrano vrijednim, kvalitetnim i dostojanstvenim. U drugoj polovici XIX. stoljeća je tako sve više Turkinja učilo francuski jezik.³²

U Carstvu XIX. stoljeća počelo se razvijati i tiskarstvo. Uz novine na turskom jeziku, izlazili su časopisi i novine na engleskom i francuskom. Izdanja na svim tim jezicima nerijetko su donosila najnovije vijesti iz svijeta mode, poglavito pariške, a u njima su također objavljivani oglasi za dućane koji su prodavali uvezenu odjeću te za radnje krojača i krojačica koji su se bavili šivanjem odjeće europskog stila. Novine i časopisi su također donosili izvještaje s

²⁹ Falierou, „European Fashion,” 165.

³⁰ Falierou, „European Fashion,” 158.

³¹ Micklewright, „Women's Dress,” 57.-61.

³² Falierou, „European Fashion,” 164.-165.

glamuroznih balova i zabava, koji su uključivali i informacije o odjevnim kombinacijama uzvanika.³³

Na kraju, ne treba zaboraviti nekoliko izuzetno bitnih čimbenika. Naime, Europljanke koje su posjećivale Osmansko Carstvo nisu morale biti pokrivene u javnosti te su na taj način lokalne žene bile izložene izgledu zapadne ženske odjeće, iako treba istaknuti da su u Carigradu granice među gradskim četvrtima, koje su zapravo predstavljale i etnoreligijske granice, bile relativno stroge te se nepokrivena Europljanka nije mogla tek tako prošetati muslimanskim dijelom grada. Isto je vrijedilo i za muškarce – europski putnici u muslimanskim dijelovima gradova trebali su nositi osmansku odjeću. Ta su se pravila i običaji održali do početka XVIII. stoljeća, kada muslimanski muškarci počinju češće dolaziti u kontakt s europskom odjećom.³⁴ Nadalje, u XVIII. i XIX. stoljeću sve je više europskih dostojanstvenika dolazilo u diplomatske posjete Carstvu, obilazeći pritom osmanski dvor te domove ostatka osmanskog visokog društva (*Slika 2*). Njima su u pratnji često bile supruge i druge članice obitelji, koje bi posjet provele u haremu.³⁵ Neizostavan dio protokola tih posjeta bila je i razmjena darova, a to je nerijetko bila odjeća, koju su domaćini rado prihvaćali.³⁶ Osim što je osmanskim ženama odjeća koju su vidjele na svojim gošćama i koju su od njih dobile na poklon predstavljala nešto novo, ona je bila i 'zabranjena', to jest, nije bila u skladu s islamskom tradicijom. Obje ove činjenice su, sa psihološkog gledišta, bile bitan čimbenik u procesu usvajanja europskih odjevnih elemenata od strane muslimanki u kasnom Osmanskom Carstvu.

5.Europska moda

Europska odjeća se od osmanske, koju ćemo detaljnije analizirati u nastavku, povijesno razlikovala na nekoliko bitnih načina. S jedne strane, uglavnom je prijanjala uz tijelo te je tako otkrivala njegove obrise. Odjeća je u gornjem dijelu tijela i kod muškaraca i žena bila sužena. Muškarci su gornji dio tijela uglavnom pokrivali uskom jaknom naziva *doublet*, dok su na nogama nosili uske odvojene nogavice, nalik današnjim tajicama, pričvršćene za odjevni predmet koji je pokrivao gornji dio tijela (*Slika 3*). Žene su nosile haljine uske u gornjem dijelu tijela sa širim suknjama koje su dosezale uglavnom do gležnjeva, ponekad i dulje (*Slika 4*). S druge strane, europska je odjeća općenito otkrivala veći dio tijela nego osmanska, pogotovo kod žena, kojima je područje vrata i glave bilo otkriveno. Također, europska odjeća nije bila

³³ Micklewright, „Women's Dress,” 122-123.

³⁴ Jirousek, „The Transition,” 209.

³⁵ Inal, „Women's Fashions in Transition,” 253.-254.

³⁶ Jirousek, „The Transition,” 223.

slojevita. Osim toga, spolne razlike su se jasno ogledale u odjeći, dok u Osmanskom Carstvu, kao što ćemo vidjeti kasnije, te razlike nisu bile toliko jasno izražene i više su se očitovale u modnim dodacima, boji i donekle obliku odjevnih predmeta te u pokrivalima za glavu (*Slika 5*). Što se tiče samog pokrivala za glavu, ono je u Europi gotovo uvijek imalo određenu praktičnu funkciju te je, na primjer, štitilo od kiše ili služilo za zaštitu glave u ratu. Funkcija osmanskih pokrivala za glavu bila je isticanje nečijeg društvenog položaja i etnoreligijske pripadnosti.³⁷

6.Osmanska moda

Ukratko ćemo prikazati neke glavne karakteristike osmanske odjeće. Što se tiče osmanskog oblačenja, njegova glavna odlika bila je slojevitost (*Slike 6 i 7*). Moguće je izdvojiti tri osnovna sloja odjeće. Donji sloj činili su *gömlek* i *şalvar* (hrv. šalvare). Preko njih nosili su se *entari* i *yelek* (hrv. jelek), odnosno *çepken*. Preko toga nosio se *kaftan* (hrv. kaftan), u principu drugi *entari*. Preko svega toga mogao se obući još jedan *kaftan*, što je onda činilo četvrti sloj odjeće. Žene su u svakom slučaju u javnosti nosile dodatni sloj odjeće, koji su činili *yaşmak* (hrv. jašmak) i *ferâce* (hrv. feredža).³⁸ Smatra se da osmansko slojevito oblačenje vuče korijene iz razdoblja nomadskog načina života turskih i drugih naroda u Središnjoj Aziji. Teške klimatske prilike koje su tamo prevladavale zahtijevale su slojevito, odnosno toplo oblačenje. S ciljem očuvanja topline tijela su se u gornjim slojevima odjeće koristili podstava i filc.³⁹ Slojevitost je, također, imala i estetsku funkciju, s obzirom da je svaki gornji odjevni predmet bio obučen na način da djelomično otkriva donji, pokazujući tako bogatstvo osmanskih odjevnih kombinacija.⁴⁰ Osim toga, nomadski život koji je značio konstantno kretanje, pješke ili na konjima, zahtijevao je udobnu i široku odjeću. Ta se tradicija nastavila i nakon početka sjedilačkog načina života, dijelom zbog tradicije, a dijelom i zbog neadekvatnog sistema grijanja u kućama.⁴¹ Također, ne zaboravimo, širina i duljina odjeće, posebno kod žena, bili su uvjetovani islamskim zakonima koji su zabranjivali pokazivanje određenih dijelova tijela, kao i linije tijela općenito. Na kraju, osmanska odjeća je u prosjeku bila puno bogatije ukrašena.

³⁷ Charlotte Jirousek. „Ottoman Influences in Western Dress.“ U *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, ur. Suraiya Faruqi i Christoph K. Neumann (Istanbul: Eren Publishing, 2005) <http://char.txa.cornell.edu/influences.htm>. Pristup stranici 27.05.2020.

³⁸ Fatma Koç i Emine Koca. „The Clothing Culture of the Turks, and the Entari (Part 1: History),“ *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, sv. 49, br. 1 (2011), 11.

³⁹ Koç i Koca, „The Clothing Culture“, 15.

⁴⁰ Jirousek, „Ottoman Influences“.

⁴¹ Koç i Koca, „The Clothing Culture“, 11, 14.

Tako da bismo, vrlo grubo i uopćeno, mogli reći da se, s estetske strane, osmanska odjeća više isticala ukrasima, a europska formom.⁴²

A ako bismo morali izdvojiti jedan odjevni element kao središnji u osmanskoj modi do početka republikanskog razdoblja, onda bismo svakako istaknuli *entari*, iako su veću važnost, možda, zbog političke i društvene uloge, imala razna pokrivala za glavu.

Tradicionalni način odijevanja, ili točnije, tradicionalna moda u Osmanskom Carstvu nazivala se *alaturca* (hrv. 'na turski način'), a europska moda nazivala se *alafranga* (hrv. 'na francuski način'), prema državi koja je izvršila najveći modni utjecaj na Carstvo, iako je taj temin zapravo obuhvaćao europski način odijevanja u cijelosti, a imao je i šire značenje kojeg ćemo se dotaći kasnije u radu. Modni utjecaj u osmanskome društvu išao je 'odozgo' prema 'dolje'. To jest, novu su odjeću prvo usvajali najviši i najbogatiji slojevi društva. Novi bi se modni stilovi zatim širili među srednjim slojevima, koji su, u usporedbi s višim slojevima, nosili manje raskošne varijante nove odjeće. Koncentrirat ćemo se, dakle, na odjeću viših slojeva, između ostalog i iz razloga što je odjeća imućnijih stanovnika bolje dokumentirana, a i očuvana. Niži slojevi osmanskog društva koristili su djelomično iste odjevne predmete kao i viši, samo znatno manje kvalitetne. Također su iz raznih razloga teže prihvaćali modne novotarije. No, s obzirom na prirodu mode kao takve, može se pretpostaviti da su promjene koje su se odvijale u visokom društvu kasnije zahvaćale i široke društvene mase.

7. Ženska moda

Odjevne predmete spomenute u prethodnom dijelu, kao i mnoge druge, u nastavku ćemo rada pobliže odrediti, prvo na prikazu ženske odjeće. Pregled ženske mode u Osmanskom Carstvu, međutim, nije moguće započeti bez analize situacije po pitanju ženskih prava i uloge žena u osmanskome društvu.

7.1. Život žena u Osmanskom Carstvu

U Osmanskom Carstvu su postojali su svjetovno pravo, *Kanun*, i šerijatsko pravo utemeljeno na Kuranu, točnije *Hanefi* škola učenja u sklopu sunizma, najmnogoljudnijeg ogranka Islama. Šerijatskim pravom bio je određen način odijevanja žena u raznim društvenim

⁴² Nancy Micklewright, „Late-Nineteenth-Century Ottoman Wedding Costumes as Indicators of Social Change,” *Muqarnas*, sv. 6 (1989), 169. JSTOR, www.jstor.org/stable/1602288. Pristup stranici 09.05.2020.

situacijama. Postojali su i zakoni namijenjeni za nemuslimane te je prema toj pravnoj mješavini uređen život stanovnika Osmanskog Carstva. Pravni status nemuslimanskog stanovništva bio je određen islamskim pravom, kao i njihova zaštita.⁴³

Ženska prava u Carstvu bila su nezanemariva. Osmanski pravni sustav omogućavao im je pravo raspolagati svojim vlasništvom, pravo na obrazovanje, pravo na zaposlenje (koje je bilo u skladu sa šerijatskim zakonima), a u određenim slučajevima i pravo na razvod. Muškarcima nije bilo dozvoljeno zlostavljati žene.⁴⁴

Javni život žena i muškaraca u Osmanskom Carstvu bio je, doduše, drukčiji. Muškarci su imali više slobode te, za razliku od žena, u javnosti nisu trebali pokrivati svoje odjevne kombinacije. U tradicionalnom osmanskome društvu spolovi su bili razdvojeni koliko god je to bilo moguće, do te mjere da nepoznati muškarac i žena nisu smjeli razgovarati.⁴⁵ Žene su se gotovo isključivo družile s drugim ženama, u čijem društvu nisu trebale biti pokrivene, ako su bile okupljene na privatnoj, a ne javnoj lokaciji (osim, naravno, javnih kupelji)⁴⁶. No, i žene su imale prilično aktivan društveni život:

„Išle su u kupovinu ili u kuću primale putujuće trgovkinje, jednom tjedno posjećivale javne kupelji, provodile su vrijeme održavajući piknike ili opuštajući se u prirodi, organizirale su ili sudjelovale na vjenčanjima, zabavama povodom obrezivanja i drugim društvenim ritualima te posjećivale ili u kuću primale druge žene.“⁴⁷

Mogle su se baviti i određenim ekonomskim aktivnostima te privređivati novac, između ostaloga kao putujuće trgovkinje, radnice u proizvodnji tekstila, odgajateljice, sluškinje, ali i kao poslovođe. Bavile su se i 'nečasnim' zanimanjima poput prostitucije ili plesa. Osnovna dužnost žene bila je, doduše, tijekom cijelog XIX. stoljeća, briga za kućanstvo. Kontakt s

⁴³ Betül İpşirli Arıt, „Clothing Habits, Regulations and Non-Muslims in the Ottoman Empire,” *Journal of Academic Studies*, sv. 6 (2005), 80.

⁴⁴ Berdal Aral, „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire,” *Human Rights Quarterly*, sv. 26, br. 2 (2004), 474.

⁴⁵ Anastasia Falierou, „From the Ottoman Empire to the Turkish Republic: Ottoman Turkish Women's Clothing between Tradition and Modernity,” u *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth-XXth Centuries)*, ur. Constanța Vintilă-Ghițulescu (Cambridge Scholars Publishing, 2011), 175.

⁴⁶ Micklewright, „Women's Dress,” 5.

⁴⁷ „They went shopping, or received itinerant women merchants at home, went weekly to the bath, spent time outdoors picnicking or relaxing, arranged and participated in weddings, circumcision parties and other social rituals, and visited and received other women.” Micklewright, „Women's Dress,” 5.

europskim tekovinama promijenio je i njihov svjetonazor te su imale sve veću želju i bile sve spremnije na aktivnije sudjelovanje u javnom životu. Te su težnje, probuđene u razdoblju Tanzimata, kada je ženama i obrazovanje postalo još dostupnije (iako im je i ranije bilo omogućeno), bile djelomično i privremeno spriječene za vrijeme vladavine Abdülhamida II. Taj je sultan donio dosta konzervativnih odredbi s ciljem poništavanja reformi Tanzimata i povratka na staro. Ipak, početkom XX. stoljeća žene zauzimaju vrlo aktivnu ulogu javnom životu Osmanskog Carstva, a za zaustavljanje tog procesa više nije postojala nikakva politička volja niti društvena potreba.⁴⁸

7.2.Promjene u ženskoj modi od XVI. stoljeća do kraja Carstva

Kako bismo objasnili koje su se promjene pojavile u modi XIX. stoljeća, potrebno je prikazati i modu ranijih stoljeća. Navest ćemo odjevne predmete koji su, prema našim izvorima, bili sastavni dio oblačenja žena u Osmanskom Carstvu prije razdoblja kojim se bavimo u ovom diplomskom radu, počevši sa XVI. stoljećem. Iako ćemo prikazati pregled modnih prilika po stoljećima, jasno je da one nisu strogo određene granicama među njima. Kada, dakle, govorimo o promjeni koja se dogodila u određenom stoljeću, govorimo o trendu koji je u tom stoljeću bio dominantan, za razliku od trenda u prethodnom stoljeću. Razvidno je da su oba trenda mogla biti prisutna u oba stoljeća, no jedan je uvijek bio dominantan. Struktura pregleda po stoljećima izabrana je radi lakšeg praćenja i razumijevanja. Također, iznimno je bitno istaknuti da ženska odjeća tijekom XIX. stoljeća nije podlijegala radikalnim reformama kao muška. Iz tog ćemo razloga kompletan razvoj ženske odjeće, osim vjenčanica, ispratiti u ovom dijelu teksta.

Standardno pokrivalo za glavu u XVI. stoljeću bila je *takke* (hrv. takija), baršunasta ili filcana kapa okruglog oblika s ravnim vrhom, koja je mogla biti jednoboja ili šarena, a bila je ukrašena draguljima, cvijećem ili perjem i omotana vezenom maramom od muslina, *yemeni*. Tijelo je bilo pokriveno dugačkom košuljom, gotovo haljinom naziva *gömlek* (Slika 8), koja je mogla dosezati sve do gležnjeva. Ta je košulja je imala uski, okrugli otvor za vrat te prorez u predjelu grudi s prednje strane, koji se zatvarao dugmetom. Tradicionalno je bila bijele boje, ponekad izvezena zlatnom bojom okomito s prednje strane po sredini i po rukavima. Preko *gömleka* nosio se prsluk raznih boja bez rukava i ovratnika, naziva *yelek* (Slika 9), koji se kopčao dugmadi sprijeda i sezao je najmanje do kukova. *Yelek* je ponekad bio ukrašen zlatnim pletenim uzorkom. Inačica navedenog odjevnog predmeta, kratki vezeni prsluk pod nazivom

⁴⁸ Micklewright, „Women's Dress,” 70-72.

'jelek', postala je dio narodne nošnje (muške i ženske) u nekim balkanskim krajevima koji su bili pod osmanskom vlašću (npr. u Bosni i Hercegovini te Srbiji). Preko *yeleka* nosio se dugačak ogrtač naziva *entari*⁴⁹ (Slika 10), koji je bio otvoren s prednje strane te je pokrivaio cijelo tijelo osim glave i vrata, iako se u nekim slučajevima krznjeni *yelek* nosio preko *entarija*. Taj je ogrtač bio raznih boja, izrađivao se uglavnom od svile, brokata ili kašmira, a kod žena iz imućnih obitelji je gotovo uvijek bio bogato ukrašen zlatnim pletenim, ponajviše cvjetnim uzorkom. Imao je vrlo duge rukave te kratak ovratnik. *Entari* se uglavnom nosio zakopčan, a oko struka se vezao pojasom. Najčešće korišteni pojas bio je *kuşak*, vrsta širokog platnenog opasača koji se pričvršćivao vezanjem u čvor. Koristio se i *kemer* (Slika 11), nešto uža metalni pojas. Noge su pokrivala *şalvar* (Slika 12), široke prozirne hlače od bijele tkanine, sužene oko gležnjeva manšetama ili naborima.⁵⁰ *Gömlek* je padao preko *şalvara* i u XVI. stoljeću se nikada nije stavljao u njih. *Şalvar* se još nazivaju i dimije te su popularan modni element među određenim skupinama ljudi i u današnjem zapadnom društvu. Ispod *şalvara* žene su nosile *don*. Bile su to donje hlače, zapravo donje rublje, koje je sezalo otprilike do koljena. Kao i ostali odjevni predmeti, bile su napravljene od tkanina različite finoće ovisno o društvenom položaju i bogatstvu. Na stopalima su žene nosile *sipsip*, kožne ili baršunaste vezene papuče šiljastog vrha, ili *nalın* (*takunya*), obuću koju je možda najbolje opisati kao kombinaciju klompi i cipela s visokom petom, a koja iz današnje perspektive izgleda vrlo neudobno (Slika 13). Nosile su se prije svega prilikom posjeta javnim kupkama. *Nalın* su bile izrađene od drveta, kod bogatijih žena ukrašene plemenitim metalima ili draguljima. U javnosti su navedeni odjevni predmeti i tijelo žena, u skladu sa šerijatskim pravom, bili pokriveni. Kao pokrivalo za tijelo i dio glave služila je *ferâce*, ogrtač najčešće tamne boje, „*kojim se prekriva i glava te zaklanja lice sa strane*.“⁵¹ U hladnijim razdobljima nosila se *ferâce* od čohe (vune), a u toplijim se vremenima oblačila svilena *ferâce*, iako su mogle biti izrađene i od drugih materijala. Izgled *ferâce* bio je u javnosti pokazatelj društvenog statusa te su mlade žene iz visokog društva u kasnijim stoljećima sve češće, kako bi se istaknule, nosile *ferâce* svjetlije boje, ukrašene raznim motivima i prišivenim dodacima.⁵² Budući da je osmanska žena u javnosti od tijela smjela pokazati samo dio lica, čelo (skupa s *takke* na tjemenu) i donji dio lica prekrivala je dvodijelna bijela koprena pod nazivom *yaşmak*, koja se vezala sa stražnje strane glave. U ovom razdoblju

⁴⁹ Ponekad se krznjeni *yelek* nosio preko *entarija*, v. Micklewright, „Women's Dress,” 138.

⁵⁰ Koç i Koca, „The Clothing Culture,” 11.

⁵¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=19270>. Pristup stranici 12.04.2020.

⁵² Falierou, „European Fashion,” 154.

yaşmak je bio više zatvoren (*kapalı*), s debljom neprozirnom tkaninom koja je otkrivala samo oči (*Slika 14*).⁵³ Na nogama su u javnosti žene nosile žute kožne čizme.⁵⁴

U XVII. stoljeću promjene su se dogodile po pitanju pokrivala za glavu. Ono je i dalje u javnosti bilo pokriveno *yaşmakom*, no plitku i plosnatu *takke* je zamijenila *tentura*, visoki, stožasti, često srebrni brokatni šešir. Kao i *takke*, i on je na dnu bio omotan tkaninom, čiji je kraj visio ili niz potiljak ili niz lijevu ili desnu stranu lica.⁵⁵ Fynes Moryson, irski putopisac XVII. stoljeća, opisuje i način na koji su Turkinje uređivale i ukrašavale kosu. Iz njegovog je opisa očito da govori o pletenicama, iako je isto tako razvidno da nije bio upoznat s takvim načinom vezanja kose: "One pletu kosu u neobične čvorove te je puštaju da tako po dužini visi, a kosu ukrašavaju biserom i zlatnom dugmadi, draguljima i svilenim, iglom izvezenim cvijećem."⁵⁶

Druga promjena dogodila se po pitanju pojaseva. Iako se i dalje koriste platneni pojasevi, sve više se nose čvršći pojasevi izrađeni od metala (na primjer zlata ili srebra)⁵⁷, dakle *kemer*, ili pak krute tkanine urešene metalnim predmetima ili dragim kamenjem. Metalne kopče sve više zamjenjuju vezanje u čvor kao način učvršćivanja pojasa, čak i kod platnenih pojaseva.⁵⁸ Što se tiče ostalih odjevnih predmeta, moda je u XVII. stoljeću ostala uglavnom ista, no događa se par promjena u izgledu i načinu nošenja *entarija*, koji ima malo širi izrez (dekolte) i uglavnom se nosi otkopčan od vrata nadolje, otkrivajući tako *gömlek* koji se nosio ispod.⁵⁹

U XVIII. stoljeću zbivaju se daljnje promjene. Ponovno se mijenja pokrivalo za glavu te je sada najpopularnija plića, niža kapa s resicom koja je, kao i *takke* i *tentura*, također bila obavijena tkaninom te ponekad urešena draguljima. *Gömlek* se sada pretežno stavlja u *şalvar*, dok je u ranijim stoljećima obavezno padao preko njih. Same *şalvar* su, pak, nešto šire i dulje te više nisu pretežno bijele, već se pojavljaju u raznim bojama (zlatnoj, zelenoj, crvenoj,

⁵³ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 178.

⁵⁴ Micklewright, „Women's Dress,” 136-139.

⁵⁵ Micklewright, „Women's Dress,” 139.

⁵⁶ "They weave up their haire in curious knots, & so let them hang at length, & deck the haire with Pearle and buttons of gold, and with Jewels & flowers of silk wrought with the needle." Fynes Moryson, *The Itinerary of Fynes Moryson in Four Volumes (1605–1617)*, IV (Glasgow: MacLehose and Sons Publishers to the University of Glasgow, 1908), 227. <http://www.archive.org/stream/anitinerarycont08morygoog#page/n15/mode/1up>. Pristup stranici 09.05.2020. Citati Fynesa Morysona napisani su engleskim jezikom kakav se govorio u Irskoj XVI./XVII. stoljeća.

⁵⁷ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 176.

⁵⁸ Micklewright, „Women's Dress,” 140.

⁵⁹ Jirousek, „The Transition,” 217.

narančastoj...) i uzorcima. *Yelek* je također nešto kraći, nalikujući sada sve više modernom prsluku, barem što se tiče oblika, a uz to sve više nestaje iz upotrebe. *Yelek* i *entari* imaju još širi izrez koji otkriva *gömlek*, a *entari* (Slika 15) se sada zakopčava iznad pojasa, no otvoren je u donjem dijelu.⁶⁰ U upotrebu kod žena ulazi *kaftan*⁶¹ (Slike 16 i 17), dugački svileni ogrtač koji se nosio preko *entarija*. *Kaftan* je u principu bio drugi, gornji *entari*. Mogao je biti obrubljen krznom te je dolazio u inačici s dugim ili kratkim rukavima. Što se tiče pojaseva, uz ranije navedene platnene i metalne koriste se i dugački svileni i vuneni pojasevi. Ostali kućni odjevni predmeti se u XVIII. stoljeću nisu mijenjali. Što se tiče pokrivala za tijelo i glavu u javnosti, donekle se promijenila *ferâce*. Njoj je pridodan dugački kvadratni ovratnik koji se pružao niz leđa, ponekad sve do kraja kaputa te ga Micklewright uspoređuje s plaštom. Na kraju, već u XVIII. puno je češće korištenje finijih uvoznih, europskih tkanina.⁶²

Moda se u prvoj polovici XIX. stoljeća, pod rastućim europskim utjecajem, nešto brže mijenja. U izradi odjeće ustalilo se korištenje finih materijala poput svile i pamuka, uvezenih iz Europe. Odjevne kombinacije bogatih Turkinja postaju sve ekstravagantnije po pitanju boja i volumena. Tu 'pretjeranost' privatnih odjevnih predmeta vidimo u sljedećem citatu Micklewright:

*„Tkanine korištene u izradi tih odjevnih predmeta bile su meka, svijetla svila i pamuk s crtama ili cvjetnim uzorkom, ukrašene vrpcom, šljokicama, zlatnim vezom i svilenim heklanima ukrasima. Jedna odjevna kombinacija često je sadržavala čitavu paletu boja.“*⁶³

Ionako dugačak *entari* sada je postao toliko dug da su se rubovi haljine morali zataknuti za pojas prilikom hoda, a predugi rukavi su se morali zasukati do lakta kako ne bi ometali korištenje ruku (Slike 18 i 19). Preko *entarija* mogao se nositi već spomenuti *kaftan*, vuneni prsluk naziva *hırka*⁶⁴ (Slika 20) ili jedan novi odjevni predmet, naziva *çepken*. Bio je to kratki svileni kaputić, koji je izgledom podsjećao na jelek s rukavima. *Şalvar* su postale još šire nego u XVIII. stoljeću (Slika 21). Odjeća za javnost također je bila u skladu s već spomenutim duhom

⁶⁰ Jirousek, „The Transition,” 217.

⁶¹ Ženski *entari* zapravo je vrsta *kaftana*.

⁶² Micklewright, „Women's Dress,” 141-144.

⁶³ „The fabrics used for these garments were delicate, light-colored silks and cottons of stripes or floral prints, decorated with ribbon, sequins, gold braid and trim crocheted of silk. A rainbow of colors was commonly combined in a single costume.“ Micklewright, „Women's Dress,” 144.

⁶⁴ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 177.

vremena. *Ferâce* i pripadajući ovratnik su sada bili već toliko dugi da su se vukli po tlu, dok je *yaşmak* često bio izrađen od iznimno tankog muslina, kroz kojeg je bilo moguće vidjeti dio lica i kose žene koja ga je nosila.⁶⁵ Taj se stil nošenja *yaşmaka* nazivao *açık* (otvoren) i postojao je zajedno s tradicionalnim *kapalı* stilom (Slika 22).⁶⁶ Navedene su promjene izazvale reakciju tradicionalnijih struja u Carstvu te je sultan u *firmanu* (hrv. ferman⁶⁷) izdanom 5. studenog 1859. godine zabranio nošenje *açık yaşmaka* te strogo ograničio ukrašavanje *ferâce*.⁶⁸

Turkinje su do polovine XIX. stoljeća usvojile neke europske odjevne predmete i dodatke. Tako je jakna francuskog stila počela zamjenjivati *çepken*, dok su se na rukama obično nalazile elegantne bijele rukavice. U rukama su, pak, sve češće prilikom šetnje nosile lagane suncobrane, također europski modni uvoz (Slika 23). U upotrebu polako ulaze i ženske čarape. No, bitno je istaknuti da je glavnina odjeće, onaj temeljni, osnovni dio kao što su *entari*, *gömlek* i *şalvar*, ostala tradicionalna (uz, naravno, spomenute promjene u širini, duljini i bojama).⁶⁹ Sljedeći citat, u kojem se opisuje odjevna kombinacija jedne haremske žene 30-ih godina XIX. stoljeća, prikazuje jedan 'hibridni' kostim, sačinjen od osmanskih i europskih odjevnih predmeta:

*„Nosila je hlače od svijetlog plavog pamuka ukrašene žutim cvjetnim uzorkom; i svijetlozeleni entari prošaran bijelim crtama te obrubljen koncem od sirove svile; dok joj je jakna, proizvod pariškog izrađivača haljina, bila od kremastog satena te bogato podstavljena i ukrašena dugim plaštem, s iznimno širokim rukavima koji su na zglobovima bili zakopčani dijamantnom dugmadi.“*⁷⁰

No, početkom druge polovice XIX. stoljeća hibridni više nisu samo kostimi, već i pojedini komadi odjeće. Na nekim tradicionalnim osmanskim odjevnim predmetima rade se prilagodbe kako bi barem djelomično bili u toku s aktualnom europskom modom. Tako je, na primjer, na ženama u haremu bilo moguće vidjeti *entari* čiji je gornji dio bio adaptiran tako da

⁶⁵ Micklewright, „Women's Dress,” 144-145.

⁶⁶ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 178.

⁶⁷ Sultanova odluka ili naredba.

⁶⁸ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 180.

⁶⁹ Micklewright, „Women's Dress,” 149-150.

⁷⁰ „She wore trousers of pale blue cotton flowered with yellow; and an antery (*entari*, op. a.) of light green striped with white and edged with a fringe of pink floss silk; while her jacket, which was the production of a Parisian dress-maker, was of dove-colored satin, thickly wadded, and furnished with a deep cape, and a pair of immense sleeves, fastened at the wrists with diamond studs.“ Julia Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836* (Philadelphia, 1837), 179; u: Micklewright, „Women's Dress,” 145.

nalikuje uskom prsluku kakav se u to vrijeme nosio u Europi i da se doima dvodijelno (*Slika 24*).⁷¹ Odjevna kombinacija neke mlade djevojke u haremu bogatog paše, za koju pretpostavljamo da je sadržavala takav *entari*, ovako je opisana:

*„Zlatom izvezen kostim koji se sastojao od dugačke suknje i vrlo širokih šalvar... je u gornjem dijelu bio prekrojen u imitaciju 'Frank' prsluka. To je (u ono vrijeme) bila smjela novotarija u uobičajenom načinu turskog odijevanja; hanuma je posljedično bila vrlo ponosna na svoj kruti, nesavitljivi struk.“*⁷²

Nadalje, počele su se nositi haljine kojima je gornji dio, koji je također pratio liniju tijela, nalikovao europskoj haljini za bal (*Slika 25*). Osim toga, javlja se još jedan element preuzet iz zapadnjačke odjeće, koji je imao veliku popularnost u haremu sultana Abdülmecida. Radi se o dekolteu (*Slika 26*), čiji je razvoj u osmanskoj modi prikazan u sljedećoj crtici:

*„Dekolte se također pojavio u saraju, prvo umjereno: bili su otkriveni mali dio vrata i grla te ramena i ruke do laktova. Zatim je dekolte postao veći, no otvoreni dijelovi su uvijek bili prekriveni laganom gazom, što je stvaralo vrlo lijep prizor – kao da sunce prekriva providna izmaglica.“*⁷³

Žene u službi na dvoru, *kalfe*, bile su obavezne nositi jakne europskog stila naziva *avrupa*, koje su im prekrivale sve otvoreniji *entari*, a njihova se popularnost proširila i van dvora.⁷⁴ Na kraju, u odjevnim kombinacijama Turkinja u drugoj polovici XIX. stoljeća svoje mjesto nalaze krinolina i korzet.⁷⁵ Spomenuti primjeri pokazuju značajno suženje i otkrivanje u gornjem dijelu tijela u odnosu na klasični *entari*. Budući da čak niti privatna osmanska ženska

⁷¹ Micklewright, „Women's Dress,” 150-151.

⁷² „The gold-embroidered costume, which, comprising a trailing skirt and very ample 'shalwars' (*şalvar*, op. a.)... had been fashioned in the upper part into an imitation of a 'Frank' bodice. This was (at that time) a daring innovation in the usual style of Turkish dress; the hanum was consequently very proud of her stiff, unbending waist.” Mary Adelaide Walker, *Eastern Life and Scenery* (London: Chapman and Hall Ltd, 1886), 4; u: Micklewright, „Women's Dress,” 151.

⁷³ „The décolleté also appeared at the Serail at first in a moderate fashion: a little bit of the neck and throat uncovered along with the shoulders and arms up to the elbows. Then the décolleté became larger, but the parts that were open were always covered with a light gauze which resulted in a very agreeable impression — almost like the sun being veiled by a transparent mist.” Leyla Saz Hanımefendi, *The Imperial Harem of the Sultans: Daily Life at the Çırağan Palace During the 19th Century*, preveo Thomas Landon (Istanbul: Hil Yayın, 1999), 184; u: Falierou, „European Fashion,” 157.

⁷⁴ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 179-180.

⁷⁵ Falierou, „European Fashion,” 158.

odjeća do tada nije bila pripijena uz tijelo niti je otkrivala spomenute dijelove tijela, ovakva je promjena, iako nipošto nije bila sveprisutna, predstavljala priličnu revoluciju u odijevanju.⁷⁶

Trend promjena u odijevanju nastavlja se i u idućim desetljećima. Uz praksu prilagođavanja tradicionalne odjeće europskom stilu, mlade pomodne Turkinje sve više počinju kupovati prave europske haljine, lišene tradicionalnih elemenata (na primjer, te haljine nisu bile izvezene zlatnim cvjetnim motivima). Nabavljale su ih iz Pariza ili Carigrada, gdje je također postojala proizvodnja.⁷⁷ Za vrijeme i nakon Krimskog rata (1854.-56.) mnogi strani diplomati i službenici posjećuju Carigrad sa svojim obiteljima te tako osnažuju utjecaj europske odjeće.⁷⁸ Micklewright među ključnim trenucima koji su uzrokovali masovniji prelazak na europsku modu izdvaja posjete francuske carice Eugénie de Montijo te princa i princeze od Walesa 1866. godine.⁷⁹ Nakon tih posjeta žene osmanskog visokog društva *şalvar* zamjenjuju suknjama koje su vidjele kod europskih plemkinja te sve češće prave frizure u europskom stilu, s kovčama i razdjeljkom po sredini, a počinju i oblačiti elegantne cipele s visokom petom umjesto dotadašnjih šarenih papuča⁸⁰ – promjene na koje ih je, navodno, potaknulo ponašanje sultana Abdülaziza I (1861.-76.), koji je caricu Eugénie, odjevenu, naravno, potpuno europski, tijekom njenog boravka obasipao skupocjenim poklonima te otvoreno pokazivao oduševljenje njezinim izgledom.⁸¹ Sam sultan se nakon posjeta Parizu, Londonu i Beču počeo odijevati zapadnjački, a taj se način odijevanja zatim proširio na njegove službenike te na ostale pripadnike viših slojeva osmanskog društva.⁸² Nadalje, jedna od sultanija je princezu od Walesa u haremu dočekala odjevena u potpunosti u europskom stilu: „...*kratka večernja haljina prekrivena čipkom i dugačak skut, s turskom zvijezdom i vrpcom preko ramena te, ukratko, odjevena poput neke europske princeze*.“⁸³ Ovaj posljednji primjer daje naslutiti da je čisto europski način odijevanja među ženama visokog osmanskog društva bio prisutan i prije posjeta navedenih velikaša, dakle već u 50.-im godinama XIX. stoljeća.

⁷⁶ Micklewright, „Women's Dress,” 152.

⁷⁷ Micklewright, „Women's Dress,” 173.

⁷⁸ Falierou, „European Fashion,” 158.

⁷⁹ Micklewright, „Women's Dress,” 153.

⁸⁰ Falierou, „European Fashion,” 159.

⁸¹ Micklewright, „Women's Dress,” 154.

⁸² Necmettin Dogan, *The Origins of Liberalism and Islamism in the Ottoman Empire (1908-1914)* (Freie Universität Berlin, 2007), 50-51. <https://refubium.fu-berlin.de/handle/fub188/5945>. Pristup stranici 08.04.2020.

⁸³ „...*a low evening-dress covered with lace, and a long train, the Turkish star and ribbon over her shoulder, and in short, dressed like any European princess*.“ Mrs. William (Theresa) Grey, *Journal of a Visit to Egypt, Constantinople, the Crimea, Greece, etc., in the Suite of the Prince and Princess of Wales*, (New York: Harper and Brothers, 1870), 154.

Žene su spomenute europske odjevne predmete i kombinacije, naravno, prvo isprobavale u privatnosti svoga doma, a zatim bi s njima, uvjetno rečeno, izašle u javnost. I dalje su, naime, u javnosti tijelo i lice morale pokrivati *ferâce* i *yaşmakom*, ali nošenje opisane odjeće čak i ispod pokrivala zasigurno im je predstavljalo određeno zadovoljstvo.

U kasnijem razdoblju, od 1870.-ih godina nadalje, mlađa generacija dobrostojećih urbanih Turkinja većinom u potpunosti preuzima europski način odijevanja, a žene srednje klase vode se za njihovim primjerom onoliko koliko su to u mogućnosti. Što se tiče odjeće u ruralnim dijelovima Carstva, iako o njoj nema mnogo informacija, najvjerojatnije se kroz stoljeća nije mnogo mijenjala s obzirom na veću privrženost tradiciji lokalnog stanovništva i udaljenost od urbanih centara, odnosno središta modernizacije i reformi.⁸⁴ Što se tiče XIX. stoljeća, starija generacija žena na selu, ali i u gradu, kao i mlađe žene koje su željele ostati vjerne osmanskome naslijeđu, zadržavaju tradicionalan način odijevanja. Također, kada su bile kod kuće i kada nisu primale goste, velika većina žena je i dalje nosila tradicionalnu odjeću. Široki krojevi *gömleka*, *entarija* i *şalvar* bili su značajno udobniji od uskih europskih čarapa te haljina i suknji, suženih u struku.⁸⁵ Što se tiče novosti u odijevanju, krinolinu zamijenjuje *pouf*, „...vrsta jastuka, remenom pričvršćenog za tijelo, koji je proširivao kukove.“⁸⁶ Koriste se šeširi, a haljine su i dalje ukrašene raznim dodacima poput čipke i raznih vrpca.⁸⁷ Usvojen je još jedan europski modni dodatak – lepeza. Ranije spomenuti suncobrani dobivaju jednu specifičnu ulogu – žene su načinom držanja suncobrana na suptilan davale signale udvaračima, budući da je bilo kakav otvoreni način iskazivanja privlačnosti bio zabranjen.⁸⁸

Potkraj XIX. stoljeća pojavljuje se novi odjevni predmet za nošenje u javnosti, naziva *çarşaf* (hrv. čaršav – u hrvatskom jeziku može značiti i 'plahta'⁸⁹), koji mijenja *ferâce* i *yaşmak* iz razloga što je bio lakši i brži za izradu.⁹⁰ Micklewright ga ovako opisuje:

„...dvodijelni predmet, obično od crne svile. Donji dio činila je suknja, skupljena ili nabrana, koja se nosila preko kućne odjeće i sezala je do tla. Gornji dio činio

⁸⁴ Jirousek, „The Transition,” 218.

⁸⁵ Micklewright, „Women's Dress,” 154-158.

⁸⁶ „...a sort of cushion attached to the body by a belt which swelled the hips.“ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 181.

⁸⁷ Falierou, „European Fashion,” 160.

⁸⁸ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 183.

⁸⁹ Prema Hrvatskom jezičnom portalu, čaršav označava samo „pokrivalo za lice muslimanke prilikom izlaska na ulicu“. Koliko je nama poznato, u hrvatskom jeziku ne postoji naziv koji bi označavao cjelovit odjevni predmet opisan u citatu Micklewright. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main>. Pristup stranici 20.05.2020.

⁹⁰ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 184.

*je veliki komad tkanine prebačen preko glave i pričvršćen ispod brade, koji je potpuno pokrivao gornji dio tijela. Mali komad providne crne svile ili muslina bio je pričvršćen za čelo kako bi pokrivao lice, iako se mogao i zabaciti, na taj način otkrivajući lice.*⁹¹

Kraj citata je, s gledišta povezanosti promjena u odijevanju i promjena u državi, posebno zanimljiv, budući da postoje informacije da je otprilike polovica Turkinja nosilo taj dio *çarşafa*, koji se nazivao *peçe*, zabačen, pokazujući na taj način lice u javnosti (Slika 27).⁹² Dodajmo i da je *çarşaf*, osim svile, mogao biti izrađen i od satena, vune alpaka lame te od tafta. Kao što je bio slučaj i s *ferâce*, mlađe, modernije Turkinje preferirale su svjetlije boje, dok su one starije i tradicionalnije nosile tamniji *çarşaf*.⁹³ Kako je bio iznimno širok, *çarşaf* je prikrivao obrise tijela, kao i bilo kakav predmet koji se možda nalazio ispod njega. Iz tog razloga je sultan Abdülhamid II., u strahu od atentata oružjem skrivenim pod *çarşafom*, 1892. godine zabranio ženama nošenje tog odjevnog predmeta na svom dvoru i njegovoj okolini, što je značilo povratak na *ferâce*.⁹⁴

Prilikom izleta izvan gradova i posjeta odmaralištima, žene su nosile dvije vrste kaputa. *Maşlah* i *yeldirme* (Slika 28) su bili lagani svileni ili vuneni ogrtači. *Maşlah* je bio nešto otmjeniji te su ga nosile uglavnom žene viših slojeva, a popularan je bio otprilike do početka Prvog svjetskog rata. Od ostalih promjena u odijevanju spomenut ćemo još da se u tom razdoblju počinju nositi haljine s rukavima napuhnutim u ramenima.⁹⁵

Kao što se moglo i očekivati, neke od navedenih promjena u ženskom odijevanju naišle su na otpor onih konzervativnijih, od kojih su neki zahtjevali i policijske intervencije za spas ćudoređa.⁹⁶

Turbulentan početak XX. stoljeća donosi daljnje promjene i zapravo konačnu etapu pozapadnjivanja odjeće u Osmanskom Carstvu. Prve promjene događaju se nakon Mladoturske revolucije 1908. godine, kada je ukinuto obavezno nošenje vela (*peçe* ili *yaşmak*) i pokrivala

⁹¹ „...a two-piece garment, usually of black silk. The lower part was a skirt, gathered or pleated, which was worn over the indoor clothes and reached to the ground. The upper part was a large piece of cloth draped over the head, held or pinned under the chin and completely covering the upper half of the body. A small piece of transparent black silk or muslin was pinned at the forehead to cover the face, although this could be thrown back, exposing the face.“ Micklewright, „Women's Dress,” 159.

⁹² Micklewright, „Women's Dress,” 159.

⁹³ Falierou, „European Fashion,” 161.

⁹⁴ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 184.

⁹⁵ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 182-184.

⁹⁶ Falierou, „European Fashion,” 160.

za glavu, što je jedna od najvećih promjena u ženskom odijevanju u povijesti Osmanskog Carstva. Od odjevnih predmeta mijenja se *çarşaf* – *peçe* je tanji, a sam *çarşaf* skraćuje se do gležnjeva i postaje uži tako da otkriva liniju ženskog tijela. Kraći je i u rukavima, umjesto kojih se nose duge rukavice, koje su sezale otprilike do laktova. Zbog toga što je nastao tijekom Drugog ustavnog razdoblja, ovakav se *çarşaf* nazivao i *Mesrutiyet çarşaf*. Žene u ovom razdoblju počinju koristiti neke nove modne dodatke, kao što su štapovi za hodaње ili ručne torbice (*Slika 29*). Daljnje promjene naišle su na nove reakcije tradicionalnijih struja u društvu, koje su ponekad eskalirale do fizičkih napada na žene koje, na primjer, na ulici nisu imale pokrivenu glavu ili su, pak, bile odjevene pretjerano europski.⁹⁷

Najveće promjene događaju se od izbijanja Balkanskih ratova (1912.) i Prvog svjetskog rata (1914.) do kraja Osmanskog Carstva (1922.). Država je zbog ratova bila na izmaku snaga i bilo joj je potrebno svo raspoloživo ljudstvo kako bi u tim teškim vremenima opstala.

Mladoturci su nakon revolucije 1908. i razdoblja konsolidacije od 1913.-1918. godine započeli niz reformi s ciljem potpune sekularizacije i modernizacije društva. Između ostalog, šerijatski sudovi podređeni su sekularnom Ministarstvu pravosuđa, a cilj je bilo i izjednačavanje prava žena i muškaraca u bračnim poslovima, kao i na polju obrazovanja i gospodarstva. Žene, čije je prisustvo u gospodarskom i javnom životu Osmanskog Carstva do tada bilo minorno i čija je dotadašnja, gotovo isključiva uloga bila briga za kućanstvo, ulaze na tržište rada kako bi zamijenile muškarce koji tijekom Prvog svjetskog rata masovno odlaze na ratište. S ulaskom na tržište rada mijenja se i ženski stil odijevanja i uređivanja, dijelom zasigurno zato što je dotadašnja odjeća svojim volumenom onemogućavala normalan rad. Žene se više ne libe obući europsku odjeću, a mnoge su prestale prekrivati lice velom.⁹⁸ Iako je obavezno nošenje vela ukinuto, za tim se dosta žena još nije povelu te je njegovo skidanje predstavljao odvažan potez, budući da je osmansko društvo i dalje bilo prilično tradicionalno. Organizacija za ženska prava osnovana 1913. godine, *Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan cemiyet*, borila se, između ostalog, i za pravo na slobodu odijevanja.⁹⁹ U nastavku ćemo navesti još neke promjene koje su se dogodile.

Nakon kapitulacije Osmanskog Carstva u Prvom svjetskom ratu 1918. godine u Carigrad dolazi mnogo ruskih doseljenika. Ruskinje su u modu uvele kratku *alarus* frizuru, bob koji je dosezao do vrata i kojim su Turkinje zamijenile dotadašnje kovrčave i valovite frizure.

⁹⁷ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 184-185.

⁹⁸ Stanford Jay Shaw i Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey - Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge University Press, 1977), 305-307.

⁹⁹ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 185.

S obzirom na novu, radnu ulogu žena u Osmanskom Carstvu, ta je frizura bila iznimno praktična za održavanje. *Alarus* je obično bila pokrivena šalom od šifona (*Slika 30*). U kosu su žene također počele stavljati razne ukrasne češljeve, koji su bili urešeni likovima biljaka ili životinja, a kod imućnijih žena i dragim kamenjem. Daljnjim promjenama *çarşafa* iz upotrebe je izašao i veo. Sam *çarşaf* je daljnjim skraćivanjem pretvoren u žensko odijelo europskog stila. U modi su i tunike raznih boja i oblika. Budući da je ekonomska situacija onemogućavala nerazumno trošenje na novu odjeću, žene su pokušavale starije odjevne kombinacije osvježiti prekrajanjem, raznim modnim dodacima i prišivcima te donjim rubljem. Uz već spomenute ukrasne češljeve, žene koriste i razne druge modne dodatke (od kojih smo neke već spomenuli), poput suncobrana, rupčića, šešira i marama. Također, već spomenuti ruski doseljenici nosili su tople ruske krznene kapute zbog kojih je porasla popularnost odjeće napravljene od krzna. No, kako je krzneni kaput bio iznimno skup, žene su odjeću počele ukrašavati krznanim prišivcima koje su stavljale na ovratnike, rukave ili kape (*Slika 31*).¹⁰⁰

Na nogama se umjesto pariških čizama na petu počinju nositi elegantne salonke. One su često bile napravljene od zmijske kože i bile su ukrašene raznim uzorcima. Uz njih su se nosile roze čarape.¹⁰¹ Žene također počinju nositi hlače i pidžame, koje su dotad bile namijenjene isključivo muškarcima (*Slika 32*). Ženske su pidžame bile ukrašene naborima, čipkom i vezom. Nadalje, budući da su se počele otvarati javne plaže, počinju se nositi i kupaći kostimi. Oni su bili uglavnom crveni, zeleni, plavi ili žuti sa raznim crnim ili bijelim ukrasima.¹⁰²

Na kraju, bitno je spomenuti da je u zadnjih par desetljeća Carstva moda sve više ulazila u sferu srednje klase te nije više bila 'privilegija' viših slojeva¹⁰³. Stil odijevanja postajao je sve sličniji.

7.3.Osmanske vjenčalice

Bindallı je naziv za uzorak kojim su bili ukrašeni određeni odjevni predmeti. Prijevod tog pojma je 'tisuću grana', a taj je naziv dobio prema bogatim i složenim biljnim uzorcima koji su bili izvezeni na haljinama i koji su često bili izrazito razgranati. Uzorci su se izvezivali tankom zlatnom ili pozlaćenom žicom omotanom oko žutog konca. Taj se naziv upotrebljava i

¹⁰⁰ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 185-188.

¹⁰¹ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 185, 190.

¹⁰² Falierou, „From the Ottoman Empire,” 189.

¹⁰³ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 190.

za odjevni predmet u cjelini, a potkraj XIX. stoljeća veže se pretežno za vjenčane kostime. *Bindallı* tkanine korištene za vjenčanje bile su izrađene ili od tamnog baršuna, što je bila tradicionalna varijanta, ili su to, pak, bile dvodjelne haljine od satena koji je mogao biti tamne, ali i svijetle pastelne boje, što je predstavljalo određeni odmak od tradicije.¹⁰⁴

Navest ćemo par primjera baršunastih *bindallı* vjenčanih kostima koji dobro predstavljaju forme uobičajene za osmanske vjenčane kombinacije, a koje u svojem radu navodi Micklewright.¹⁰⁵ Jedan primjer kombinacije činile su *şalvar* i kratka jakna od baršuna (*Slike 33 i 34*). Jakna je podstavljena bijelim pamukom, nema ovratnik i kopča se sprijeda. Kompleksni *bindallı* cvjetni i lisni ukrasi na jakni su izvezeni na rukavima, oko vrata i prednjem dijelu s obje strane proreza, dok su *şalvar* ukrašene s bočnih strana. Sa stražnje strane nalaze se pojedinačni cvjetovi.¹⁰⁶ Česti element vjenčane kombinacije bila je baršunasta haljina, koja se uglavnom nosila uz prsluk ili jaknu istog izgleda. Primjer haljine koji ćemo spomenuti oblačio se preko glave, budući da nije bio potpuno otvoren sprijeda. Rubni dijelovi haljine ukrašeni su strojno izrađenom čipkom. Haljina također sadrži *bindallı* cvjetne ukrase spijeda i straga, bilo u obliku vijenca ili buketa, bilo u obliku pojedinačnih cvjetova (*Slika 35*).¹⁰⁷

Krajem XIX. stoljeća, kako piše Micklewright, na osmanskim se vjenčanjima pojavljuju dvodijelne europske satenske haljine sastavljene od bluze i suknje, uglavnom svijetle boje.¹⁰⁸ One su, međutim, uvijek bile izvezene *bindallı* uzorkom te nipošto nisu u potpunosti i odjednom zamijenile baršunaste kombinacije koje su se do tad isključivo nosile. Opisat ćemo jedan sačuvani primjerak satenske haljine (*Slika 36*). Taj je primjerak bio u potpunosti strojno sašiven. Gornji dio haljine čini podstavljena bluza s uspravnim ovratnikom koja je pratila liniju tijela. Ima duge rukave koji sežu do zapešća i na krajevima su suženi. Rubovi rukava i bluze ukrašeni su staklenim kuglicama. Donji dio haljine čini suknja bez proreza sužena u struku. Suknja je u donjem dijelu produžena skutom. Čitava kombinacija izvezena je iznimno bogatim zlatnim *bindallı* uzorkom, a sama haljina je, za razliku od većine satenskih vjenčanih kombinacija toga vremena, tamne plavo-zelene boje.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Micklewright, „Late-Nineteenth-Century,” 162-164.

¹⁰⁵ Micklewright, „Late-Nineteenth-Century,” 164-167.

¹⁰⁶ Micklewright, „Late-Nineteenth-Century,” 164.

¹⁰⁷ Micklewright, „Late-Nineteenth-Century,” 164-165.

¹⁰⁸ Micklewright, „Late-Nineteenth-Century,” 165.

¹⁰⁹ Micklewright, „Late-Nineteenth-Century,” 167.

Pastelne boje smo već spomenuli, no bijelu je vjenčanicu prvi puta na osmanskome dvoru nosila kćer Abdülhamida II., na svom vjenčanju 1898. godine.¹¹⁰ Također, donosimo i fotografiju iz 1917. godine koja svjedoči o europskom utjecaju na osmansku modu. Ona prikazuje unuku sultana Abdülhamida II.¹¹¹ u potpuno europskoj vjenčanici s velom na glavi (Slika 37). Ipak, na velu je vidljiv cvjetni uzorak nalik na *bindallı*, karakterističan za osmansku kulturu. Također, bitno je ponovno napomenuti da se širenje mode odvijalo 'odozgo prema dolje' te da se ovakav tip vjenčаницe u spomenutom razdoblju mogao vidjeti samo na vjenčanjima najviših slojeva, dok je većina društva i dalje bila vjerna tradiciji.

8. Muška moda

Pregled muške mode ćemo, kao i ženske, radi predstavljanja šire slike započeti prikazom stanja prije radikalnih promjena koje su uslijedile u prvoj polovici XIX. stoljeća.

8.1. Moda osmanskih muškaraca od XVI. stoljeća do reformi Mahmuda II. u 1820-im godinama

Jedna bitna činjenica karakterizira osmansku modu prije razdoblja kasnog Osmanskog Carstva, kada počinje pozapadnjivanje odjeće. Naime, iako su se muška i ženska odjeća razlikovale u veličini, boji i ukrasima, odjevni predmeti i odjevne kombinacije koje su oba spola koristila bile su poprilično slične. Jedna od razlika je bila, na primjer, što je muški *entari* bio otvoreniji u predjelu prsa.¹¹² No, moglo bi se reći da su se odjevne kombinacije čak više razlikovale među klasama nego među spolovima. Irski putopisac Fynes Moryson, koji je početkom XVII. stoljeća boravio u Osmanskom Carstvu, a čije zabilješke ističu i Koç i Koca, imao je neka zanimljiva opažanja po tom pitanju:

„Žensko ruho mnogo je nalik onome muškaraca, u tkanini i stilu, i bez čipke, i jednostavno, bez izreza, a otvoreno s prednje strane tako da otkriva košulju; i one nose platnene hlače kao i muškarci, noću i danju, ili druge hlače od tkanine kakve nose i muškarci, a koje, i jedne i druge, sežu do koljena; te kako muškarci,

¹¹⁰ Falierou, „From the Ottoman Empire,” 182.

¹¹¹ Koç i Koca, „The Clothing Culture,” 22.

¹¹² Koç i Koca, „The Clothing Culture,” 12.

*tako i žene, nemaju ovratnike ni na jednom odjevnom predmetu, već su im vratovi goli, a žene na ušima nose bisere.*¹¹³

Dakle, muškarci su koristili većinu odjevnih predmeta koje su koristile i žene. Moryson piše o donjim hlačama, odnosno *donu*, koji su i muškarci i žene u Osmanskom Carstvu oblačili ispod *şalvara*, te spominje kako su ih nosili cijelo vrijeme.¹¹⁴ Nadalje, muškarci su također nosili *şalvar* i *gömlek*. Preko *gömleka* su ponekad nosili *çepken*, a preko njega *dolamu* ili *kaftan*. *Kaftan* je imao duge rukave, sezao je najmanje do koljena, vezao se remenom ili pojasom u struku, a često je bio, kao i ženski ogrtači, s prednje strane ukrašen vezanim uzorkom. Bio je napravljen od svile za bogatije ili čohu za siromašnije. Općenito je odjeća sultana i viših slojeva osmanskog društva bila napravljena od raskošnih svilenih tkanina poput baldahina, velura ili satena, te ukrašena bogatim vezanim, zlatnim ili srebrnim uzorkom, dok si je narod najčešće mogao priuštiti odjevne predmete od znatno grublje čohu (*Slike 38, 39, 40*). Nadalje, sultan je na poklon znao darovati svileni *kaftan* naziva *hil'at*, ukrašen krznom samura ili hermelina. Vjerski dostojanstvenici (*ulema*) nosili su vunenu ili lanenu *cübbe* (*Slika 41*), jednostavniju i skromniju varijantu *kaftana*. U javnosti su muškarci, kao i žene, nosili kaput *ferâce*, no oni je nisu nosili iz obaveze već po hladnom vremenu. *Ferâce* je bila postavljena krznom, a mogla je, uz ranije spomenute vunu (čohu) i svilu, biti izrađena i od kože. Radilo se o prilično luksuznom odjevnom predmetu kojega su bogati Osmanlije vrlo rado pokazivali. Osim *ferâce*, muškarci su nosili i kratke jakne ukrašene krznom raznih životinja, od mačke za siromašnije do samura za bogatije građane. Krzno je općenito bilo rado korišten ukras u osmanskoj odjeći, u početku rezerviran za bogatije, no do kraja XIX. stoljeća postalo je lakše dostupno te stoga i sveprisutno.¹¹⁵

Što se tiče obuće, u kući su i muškarci i žene nosili kožne papuče (*mest*) ili natikače (*terlik*), koje su bile izrađene od baršuna, marokena (kozje kože), filca ili vune te su također kod imućnijih bile ukrašene zlatnim ili srebrnim vezom, a ponekad i biserima (*Slika 42*). U javnosti se također nosilo nekoliko različitih vrsta obuće. Najčešće su se nosile kožne papuče

¹¹³ „The womens gownes are much like those of the men, for cloth and fashion, and in like sort without lace, and plaine without cutting, and open before, so as the smocke is seene; and they weare linnen breeches as men, by day and night, or else such breeches of cloth, as men weare, and both these open at the knee; and as the men, so likewise the women, have no collar of any garment, but their necks bee naked, and the women have Pearls hanging in their ears.“ Moryson, „The Itinerary,“ 227.

¹¹⁴ Moryson, „The Itinerary,“ 227.

¹¹⁵ Anastasia Falierou, „'Réglementer, Identifier, Homogénéiser': quelques réflexions autour de la modernisation vestimentaire ottomane,“ u *Penser le XIXe Siècle. Nouveaux Chantiers de Recherche*, ur. Silvia Marton i Constanța Vintilă-Ghițulescu (Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza,” 2013), 275-277.

pabuç, koje su mogle biti jednostavne ili ukrašene te su, za razliku od modernih papuča, imale stražnji dio koji je sprječavao da *pabuç* sklizne sa stopala (Slika 43). Vatrogasci, lađari i mornari su od XVIII. stoljeća također nosili jednu vrstu laganih papuča, naziva *filâr*. Nosile su se i kožne čizme koje su zbog skupog materijala bile simbol luksuza. Njihovo nošenje nije bilo ograničeno na određenu društvenu skupinu, a nosili su ih uglavnom konjanici radi zaštite nogu prilikom jahanja. Gležnjače (*başmak*) su, pak, bile namijenjene isključivo muslimanskim muškarcima te su bile izrađene od žutog, crnog ili crvenog marokena.¹¹⁶

Tijekom većeg dijela osmanske povijesti, muškarci u Carstvu na glavi su nosili *sarık* (hrv. turban). *Sarık* se sastojao od dva dijela. Središnji dio činila je filcana kapa, *kavuk*. Oko *kavuka* je bila je omotana *tûlbent*, traka izrađena od muslina. Razlike u društvenom položaju značile su i različitu vrstu *sarika*, od kojih ćemo pobrojati neke. Sultani su nosili *yusûfî* (Slika 44). Veliki veziri i veziri su isprva također nosili *yusûfî*, a od XVIII. stoljeća *kallavi* (Slika 45). U svečanim prigodama su od polovice XVII. stoljeća nosili *mücevveze*. Državni službenici u XVIII. stoljeću nose *kâtibî* (Slika 46). Visoki vjerski dužnosnici nosili su *örf*, a uleme nižeg položaja na glavu stavljaju *molla kavuğu* (Slika 47). Derviši su nosili *tâc*, a janjičari *börk* (Slika 48).¹¹⁷

8.2.Reforme Mahmuda II.

U kasnom Osmanskom Carstvu prve bitnije promjene zakona o odijevanju nastupaju s vladavinom Mahmuda II. (1808.-39.), koji je učinio značajnu intervenciju po pitanju nošenja pokrivala za glavu. Kroz čitavu je osmansku povijest iznimno važno bilo razlikovanje prema izgledu i vrsti odjeće koja je služila za pokrivanje glave. Vrsta pokrivala za glavu otkrivala je mnogo informacija o društvenom položaju te etničkoj i vjerskoj pripadnosti njenog vlasnika. Štoviše, na nadgrobnim spomenicima osmanskih muškaraca nije neuobičajeno vidjeti isklesano pokrivalo za glavu koje su nosili tijekom života.¹¹⁸ Jedan od najranijih primjera koji pokazuje spomenuti značaj potječe s početka XIV. stoljeća, kada je jedan od sinova sultana Orhana (sina osnivača osmanske države, Osmana) za sebe odredio posebno pokrivalo za glavu, različito od onih koje su nosili drugi pripadnici dvora ili određene etničke skupine.¹¹⁹

¹¹⁶ Falierou, „Réglementer,” 278-279.

¹¹⁷ Falierou, „Réglementer,” 278.

¹¹⁸ Falierou, „Réglementer,” 277.

¹¹⁹ Quataert, „Clothing Laws,” 405.

Takva je politika usvojena i nastavljena u kasnijim stoljećima Carstva, a društvenog značaja tih odjevnih predmeta bio je svjestan i Mahmud II. No, njegova taktika za očuvanje moći bila je usmjerena pretežno na izjednačavanje, a ne razlikovanje, a glavni alat te politike bio je *fes*. *Fes* je crvena vunena kapa u obliku krnjeg stošca s plavom, crnom ili zlatnom kićankom, nazvana po marokanskom gradu Fèsu.¹²⁰ Mahmud II. odredio je 1826. godine *fes* kao obaveznu opremu za svoju mornaricu i vojsku, koje je osnovao nakon pokolja i ukidanja janjičara iste godine (*Slika 49*).¹²¹ Prije toga vojnici su nosili krznene *börk* ili *şubarı*, šivanu platnenu kapu.¹²² *Fes* su u to vrijeme nosili tuniški marinci admirala Mehmeda Hüsrev-paše, od kojih je sultan i dobio ideju da taj odjevni predmet uvede kao obvezan za čitavu vojsku.¹²³ *Fes* koji je uveo Mahmud II se, prema njemu, nazivao *mahmudiye kalıb* te je bio crvene boje (u spektru od svijetlocrvene do tamnocrvene) sa plavom kićankom (*Slika 50*).¹²⁴ Varijantu tog *fesa* sa raskošnijom tamnoplavom kićankom nosio je, za primjer drugima, i sam sultan (*Slika 51*). Vojnici i marinci su bili obavezni nositi *fes* oko kojeg je bila omotana tkanina. Odredbom Mahmuda II. također je zabranjeno nošenje *kaftana* i *şalvara*, a određeno je nošenje uskih hlača i 'zapadnjačke' jakne nalik na redengot (frak) poput onoga kakav su u to vrijeme nosili francuski i engleski vojnici.¹²⁵ Časnička jakna imala je dva reda dugmadi, a ona običnih vojnika jedan red. Na dugmadi uniforme pričvršćene su oznake pojedinih redova vojske te je tako, na primjer, muslimanski polumjesec sa zvijezdom bila oznaka pješništva. Novi dio uniforme bio je i plašt – vojnici su nosili nepromoćivi *avniye* s kapuljačom, dok su časnici nosili otmjeniji i dulji *harmaniye*. Na nogama su se nosile čizme. Takva je nova uniforma omogućavala vojnicima veću mobilnost, a pružala je i bolju zaštitu od vremenskih nepogoda (*Slike 52 i 53*).¹²⁶

Mornarica je ovom reformom bila obuhvaćena nešto kasnije, 1833. godine. Polaznici Pomorske akademije nosili su plavo-sive hlače i jaknu s jednim redom dugmadi, mornari su počeli nositi košulje i bijele platnene hlače, a časnici jaknu *setre* zapadnog tipa s dva reda dugmadi preko koje su oblačili kaput s jednim redom dugmadi i platnene hlače plave. Jakne pojedinih časnika su na ramenima imale epolette sa zlatnim resicama. I ovdje su uvedene

¹²⁰ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19378>. Pristup stranici 27.04.2020.

¹²¹ Quataert, „Clothing Laws,” 403.

¹²² Falierou, „Réglementer,” 285.

¹²³ Tutar, „Between Traditional and Modern,” 32.

¹²⁴ Falierou, „Réglementer,” 285-286.

¹²⁵ Micklewright, „Women's Dress,” 5.

¹²⁶ Falierou, „Réglementer,” 284-285.

razlikovne oznake, koje su se nosile oko vrata, pa je tako, na primjer, oznaka mornaričkih časnika bilo sidro (*Slika 54*).¹²⁷

Dakle, nova sultanova vojska, nazvana *Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediyye* (Pobjedničke Muhamedove Trupe), imala je obući nove uniforme. Ta je reforma za ciljeve imala izbjegavanje mogućih pobuna brisanjem sjećanja na janjičare,¹²⁸ koji su uživali veliku podršku u narodu, te početak nove osmanske pobjedničke vojne tradicije. Napomenimo još da Mahmud II. nije bio prvi sultan koji je pokušao reformirati vojne uniforme po uzoru na europske zemlje. Njegov prethodnik, Selim III., pokušao je uvesti uske hlače i kratki kaput, kakvi su se koristili u europskim vojskama, kao obaveznu uniformu osmanskog vojnika. Protiv toga su ustali janjičari i uleme, tradicionalni čuvari osmanskih običaja, tako da od te reforme na kraju nije bilo ništa.¹²⁹ No, taj je pokušaj bitan kao pokazatelj kontinuiteta tendencije ka modernizaciji koja je bila prisutna kod kasnijih osmanskih vladara.

Odjevna reforma je 1829. godine obuhvatila razne skupine državnih službenika, ali i civilnog stanovništva (*Slike 55 i 56*). Ukinute su dotadašnje različite odjevne kombinacije koje su ukazivale na nečiji čin, profesiju i religiju, a tradicionalni odjevni predmeti zamijenjeni su novima, europskima. Svi su državni službenici odsad umjesto *entarija* i *kaftana* morali nositi *setre*, koja se ponešto razlikovala od mornaričkih. Činovnička *setre* imala je jedan red dugmadi, visoki ovratnik i sezala je do koljena. Bila je uglavnom tamne boje (zelene, plave, crne), a mogla je biti i bež. Nosile su se i kravate te europske košulje umjesto *gömleka*. Europske hlače zamijenile su *şalvar*, *potur* i *çakşir* (hrv. čakšire).¹³⁰ Na nogama su svi državni dužnosnici trebali nositi europske cipele.¹³¹ Što se tiče pokrivala za glavu, gotovo svi državni dužnosnici, osim velikog vezira i nekolicine najviših službenika, morali su nositi identičan, običan *fes* bez ikakvih posebnih obilježja ili tkanina, bez obzira na vjersku i etničku pripadnost. *Fes* je zamijenio dotadašnje *sarıke*, koji su služili kao 'znak raspoznavanja' između društvenih skupina i činovnika različitog položaja.¹³² Nakon stoljeća razlikovanja prema izgledu pokrivala za glavu, na taj su način državni službenici, kao i civilno stanovništvo Carstva, trebali biti

¹²⁷ Falierou, „Réglementer,” 287-288.

¹²⁸ Falierou, „Réglementer,” 283.

¹²⁹ Inal, „Women’s Fashions in Transition,” 262.

¹³⁰ Falierou, „Réglementer,” 288.

¹³¹ Inal, „Women’s Fashions in Transition,” 262.

¹³² A. Massot, „Ottoman Damascus during the Tanzimat: The New Visibility of Religious Distinctions,” u *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East*, ur. S.R. Goldstein-Sabbah i H.L. Murre-van den Berg (Leiden: Brill, 2016), 157. https://doi.org/10.1163/9789004323285_007. Pristup stranici 19.4.2020.

izjednačeni. Na kraju treba nadodati da su iz odjevne reforme u potpunosti su bili izuzeti uleme, koji su nastavili nositi *cübbe* i bijeli *sarık*,¹³³ te vjerski dužnosnici etnoreligijskih zajednica, *milleta*.¹³⁴ Polovicom XIX. stoljeća, kao posljedica obaveze nošenja europske odjeće, u upotrebu je ušao ponešto izmijenjen europski redengot, koji je u Osmanskom Carstvu nosio popularni naziv *İstanbulin* (Slika 57).¹³⁵

Ublažavanje odjevnih etnoreligijskih razlika reformama Mahmuda II. imalo je još jednu posljedicu. Naime, kako smo već ranije spomenuli, mnogi osmanski gradovi su uglavnom bili podijeljeni na područja rezervirana za život i ekonomsku djelatnost raznih etnoreligijskih zajednica te je kretanje ljudi u područjima koja ne pripadaju njihovoj zajednici bilo donekle ograničeno. Pravila kretanja, doduše, nisu bila sasvim rigorozna, a bilo je i miješanih četvrti.¹³⁶ Ipak, jednom muslimanu nije priličilo odlaziti na druženja u nemuslimanske četvrti. Nakon Mahmudovih reformi, kada se donekle brišu granice između etnoreligijskih zajednica, muslimani (muškarci) željni opuštanja i druženja u manjinskim četvrtima lako su se u njih 'infiltrirali' s obzirom na uniformiranu odjevnju politiku.¹³⁷

Odjevna reforma odnosila se, dakle, na sve skupine osmanskog društva. Nemuslimanske zajednice, koje su se vjerojatno već bile zasitile odjevne segregacije koja je zapravo značila nemogućnost društvenog napredovanja (segregacija im ranije iz već spomenutih razloga nije smetala), spremno su prihvatile novu odjeću i *fes*. Najveći otpor odjevnoj reformi, a pogotovo nošenju običnog *fesa*, pružali su radnici i obrtnici. Prema Quataertu, razlog je bilo snažno protivljenje ekonomskoj politici Mahmuda II., koja im je išla na štetu. U prilog toj tvrdnji govori činjenica da su i muslimanski i nemuslimanski radnici i obrtnici zajednički, solidarno odbijali odjevnju reformu.¹³⁸ No, s druge strane, dobar dio muslimanskih radnika i obrtnika, dakle narodni, tradicionalni sloj društva, zasigurno nije bio sretan zbog uklanjanja *sarika*, budući da je u islamu upravo *sarık* bio pokrivalo za glavu namijenjeno muslimanima te se po njemu mogao razlikovati vjernik od nevjernika. Ovakva promjena je, dakle, bila protivna vjeri.¹³⁹ Muslimanski radnici i obrtnici nastavili su, stoga,

¹³³ Falierou, „Réglementer,” 288.

¹³⁴ Shaw i Shaw, *History*, 49.

¹³⁵ Tutar, „Between Traditional and Modern,” 32.

¹³⁶ Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700–1922, Second Edition* (Cambridge University Press, 2005), 180–181.

¹³⁷ Quataert, *The Ottoman Empire*, 168.

¹³⁸ Quataert, „Clothing Laws,” 414.

¹³⁹ Falierou, „Réglementer,” 286.

nositi *çepken* i *mintan* (vrste jakni), *gömlek* te *şalvar*, *çakşir* i *potur* (Slike 58 i 59). Na glavi su nosili *fes* omotan *tülbentom*, trakom od muslina po kojoj je turban (tur. *sarık*) dobio ime u mnogim svjetskim jezicima, a neki su nastavili nositi *sarık*.¹⁴⁰ Mahmud II. pokušavao je na razne načine osigurati uspjeh reforme i sigurnost svoje vladavine. Osim *fesa*, obukao je i vojno odijelo koje je uveo. Također je skratio bradu i počeo se po gradu voziti u europskoj otvorenoj kočiji,¹⁴¹ a pred narodom se pojavljivao i na konju.¹⁴² Svrha ovih poteza bila je, kroz fizičko približavanje puku, promovirati sultana kao narodnog vladara te popularizirati odjevnu reformu.¹⁴³ Otpor među radnicima i obrtnicima je, međutim, bio toliko snažan da je sultan morao odustati od njenog provođenja te im je dozvolio nošenje *fesa* omotanog raznim vrstama tkanina (*yemeni*, *abanî*, *çenber*, *yazma dülbent*),¹⁴⁴ koje je zatim morao izbaciti iz standardnog *fesa* za vojnike.¹⁴⁵ Iako ranije nismo izričito naveli, jasno je da su se sve spomenute odredbe i odluke odnosile na muškarce. Mahmud II. nije uveo propise ili promjene koji bi se ticali ženske odjeće, koja je već ranije bila određena. Reforme nisu obuhvaćale promjenu položaja žena u društvu te stoga nije bilo potrebe niti za reformom njihovog načina odijevanja.

Cilj ovakve reforme bio je, kroz stvaranje uniformirane birokracije, smanjivanje utjecaja raznih društvenih skupina koje su predstavljale prijetnju moći sultana. Iako reforma nije u potpunosti uspjela, rezultat je ipak bilo djelomično brisanje etničkih, vjerskih i klasnih razlika u osmanskome društvu, što je proces koji će u narednim desetljećima Carstva uzeti sve veći zamah.¹⁴⁶

9. Razdoblje Tanzimata

Veliki vezir Mustafa Reşid-paša pročitao je 3. studenog 1839. godine naredbu sultana Abdülmecida I., pod nazivom *Gülhane Hatt-ı Şerif* (hrv. Hatişerif od Gülhane) kojom je u Osmanskom Carstvu započelo razdoblje reformi koje su za cilj imale modernizaciju osmanske države po uzoru na zapadne, europske zemlje. To se razdoblje nazivalo *Tanzimat-ı Hayriye* (hrv. Spasonosni novi poredak) i trajalo je do 1876., odnosno do početka Prvog ustavnog

¹⁴⁰ Falierou, „Réglementer,” 289.

¹⁴¹ Shaw i Shaw, *History*, 49.

¹⁴² Darin N. Stephanov, „Ruler Visibility, Modernity, and Ethnonationalism in the Late Ottoman Empire,” u *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, ur. Christine Isom-Verhaaren i Kent F. Schull (Indiana University Press, 2016), 261.

¹⁴³ Stephanov, „Ruler Visibility,” 261.

¹⁴⁴ Falierou, „Réglementer,” 289.

¹⁴⁵ Quataert, „Clothing Laws,” 412-417.

¹⁴⁶ Quataert, „Clothing Laws,” 413.

razdoblja. Odredbe Hatišerifa, koje su predviđale znatno veću sigurnost i građanska prava stanovnika Carstva, odnosile su se na sve njegove stanovnike, što je predstavljalo značajan korak ka izjednačavanju muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva. Naziv 'Osmanlije' odsad je označavao sve stanovnike Carstva.¹⁴⁷ Nadalje, edikt iz 1856. godine u potpunosti je izjednačio muslimansko i nemuslimansko stanovništvo.

Hatišerifom od Gülhane su, između ostaloga, odjevne reforme Mahmuda II. proširene na ostatak muškog stanovništva carstva, iako nošenje europske odjeće za civilno stanovništvo nije bilo obvezujuće. Radnici i obrtnici koji su Mahmudovu reformu odbacili, većinom su učinili isto s reformama Tanzimata. Ženska odjeća fermanom nije mijenjana te u carstvu od tog trenutka muški i ženski način odijevanja, koji je do tog trenutka među običnim pukom bio prilično sličan, postaje drastično različit, čak i uz ignoriranje odjevnih reformi od strane dijela društva. Snažnije pozapadnjivanje ženske odjeće počinje za vrijeme sultana Abdülaziza.¹⁴⁸

U razdoblju Tanzimata veću istaknutost dobiva pojam *alafranga*, kojeg smo ranije spomenuli u kontekstu mode. Radilo se, zapravo, o širem kulturnom konceptu koji je označavao europski način života i vrijednosti u cjelini. Ovisno o razdoblju imao je pozitivnu ili negativnu konotaciju, a u razdoblju Tanzimata koristi se u izrazito pozitivnom smislu, jašući na valu oduševljenja europskim vrijednostima i tekovinama, koji je u reformskom razdoblju zahvatio Osmanskom Carstvo. Oni koji su prihvatili europsku kulturu smatrali su se, tvrdi Şükrü Hanioglu, moralno nadmoćnima i progresivnima zbog pretpostavljene superiornosti europske kulture u odnosu na osmansku. Kada govorimo o modi, dame iz visokog društva mahom su oblačile europsku odjeću, a na tu su spremnost odbacivanja stoljeća odjevne tradicije konzervativniji slojevi društva često gledali s podsmjehom.¹⁴⁹ No, podsmjeh nije bio jedina reakcija na novitete reformskog razdoblja. Protivnici Tanzimata zagovarali su povratak tradicionalnim islamskim vrijednostima i ujedinjenje svih muslimana protiv Zapada. Pristalice takvog smjera negativno su gledali na značajnu prisutnost stranaca u Carstvu te napadi na strane državljane nisu bili rijetkost. Neslaganje s reformskom politikom pokazivali su i načinom odijevanja te tako protivnici Tanzimata mahom nose tradicionalnu odjeću, ili barem prilagođene varijante zapadnjačke odjeće.¹⁵⁰ Protivljenje je bilo najjače u provincijama, gdje je prevladavalo tradicionalno stanovništvo koje je bilo manje u toku s modernizacijskim naporima

¹⁴⁷ Hanioglu, *A Brief History*, 74.

¹⁴⁸ Koç i Koca, „The Clothing Culture,” 22.

¹⁴⁹ Hanioglu, *A Brief History*, 100.

¹⁵⁰ Shaw i Shaw, *History*, 157-158.

i tokovima u središtu Carstva.¹⁵¹ Toga je bio svjestan i sultan Abdülmecid I., koji je stoga u procesijama prilikom posjeta provincijama Carstva nosio odjeću koja je bila prihvatljivija lokalnom stanovništvu:

*„Čini se da je Abdülmecid bio odjeven nešto otmjenije nego prilikom državnih ceremonija u Istanbulu: njegov vojnički kaput bio je izvezen zlatom, a oko vrata je nosio dijamante, prizivajući tako sjećanja na minule dane.“*¹⁵²

Sve reforme koje je Carstvo uvodilo i intenzivniji kontakti s inozemstvom zahtijevali su sve brojniju birokraciju. Ta je birokracija tijekom razdoblja Tanzimata nadzirala kompletan državni aparat.¹⁵³ Njeni su predstavnici bili sposobni činovnici obrazovani u novostvorenim ustanovama te u inozemstvu, i oni su sačinjavali jezgru buduće srednje klase koja se počela formirati u gradovima polovicom XIX. stoljeća. Izvan gradova se srednja klasa počela formirati oko potomaka *ayana*, seoskih moćnika čiji je uspon započeo ukidanjem timarskog (feudalnog) sustava zemljovlasništva 1834. godine.¹⁵⁴

Navedene nove, liberalnije okolnosti u osmanskome društvu dovele su do stvaranja pripadnika inteligencije, uglavnom bivših i trenutnih birokrata, koji imaju vlastite ideje o daljnjem smjeru u kojem bi se trebala kretati država te se ne libe kritizirati vlast. Oni su prihvaćali europske materijalističke ideje te su imali značajan utjecaj i na ideologe revolucionarnih kretanja u Osmanskom Carstvu (kasnije Republici Turskoj) početkom XX. stoljeća (*Slika 60*).¹⁵⁵

10. Obrnuti modni utjecaj

Kako smo na početku rada napomenuli, prilikom kontakta dvaju kultura dolazi do kulturne razmjene. U osmansko-zapadnjačkim odnosima, dakle, usvajanje odjevnih elemenata nije bilo jednostrano. Turska tematika je u XVIII. stoljeću bila prisutna u europskoj umjetnosti, a zanimanje je pobudila i odjeća. U Engleskoj i Francuskoj tiskaju se albumi ilustracija osmanske odjeće, koja zatim postaje popularni element kazališnih predstava i maskirnih

¹⁵¹ Stephanov, „Ruler Visibility“, 262.

¹⁵² „It seems that Abdülmecid was dressed in a slightly more luxurious fashion than during state ceremonies in Istanbul: his military coat was sewn with gold, and there were diamonds around his neck, hearkening back to olden times.“ Stephanov, „Ruler Visibility“, 262.

¹⁵³ Hanioglu, *A Brief History*, 73.

¹⁵⁴ Micklewright, „Women's Dress“, 64-67.

¹⁵⁵ Hanioglu, *A Brief History*, 101.

balova.¹⁵⁶ Europljane je prije svega privlačila 'egzotika' odjeće te ona ipak nije ušla u svakodnevnu upotrebu, već je ostala rezervirana za balove i kazalište. Iznimka je *sarık*, koji su muškarci u XVIII. stoljeću nosili u kućanstvu kako bi pokrili obrijane glave (u javnosti su nosili perike).¹⁵⁷ Također, početkom XIX. stoljeća, nakon Napoleonovih ratova u Egiptu, britanske žene se preko modnih časopisa i novina upoznaju sa svilenim *sarıkom*, koji postaje iznimno popularan modni element prve polovice XIX. stoljeća (*Slika 61*).¹⁵⁸

Također, prilikom osmansko-europskih druženja u haremu, o kojima smo ranije pisali, Europljanke su bile oduševljene odjećom svojih domaćica, ali i pravima koja su te žene uživale. Smatrale su kako muslimanske žene, unatoč svojoj ograničenoj ulozi u osmanskome društvu, uživaju znatno veću slobodu od njih, a posebno su bile impresionirane institucijom harema koju su promatrale kao neku vrstu utočišta.¹⁵⁹ *Şalvar*, koje su u Osmanskom Carstvu nosili i muškarci i žene, su promatrale kao simbol jednakosti među spolovima te su ih neke žene u Ujedinjenom Kraljevstvu u drugoj polovici XIX. stoljeća nosile u znak prosvjeda protiv ograničenih sloboda koje su uživale u odnosu na osmanske žene, a čak je i američki feministički pokret u drugoj polovici XIX. stoljeća bio djelomično inspiriran tim osmanskim odjevnim predmetom (na Zapadu su u to vrijeme hlače nosili samo muškarci), odbacujući dotadašnje korzete i krinoline kao simbol podčinjenosti.¹⁶⁰

Utjecaja je bilo i u muškoj odjeći. Jirousek piše kako su do druge polovice XVIII. stoljeća sastavljene sve komponente koje će, naravno, dodatno prilagođene, kasnije činiti europsko muško odijelo – hlače, košulja, prsluk, kaput i kravata. Prema njoj, uzori tog odijela djelomično se nalaze upravo u osmanskoj odjeći. Na primjer, hlače su kao jedinstveni modni predmet (Europljani su dotad nosili odvojene nogavice pričvršćene za gornji odjevni predmet) preuzete upravo iz osmanske odjeće. 'Europske *şalvar*' su značajno sužene kako bi odgovarale lokalnoj odjevnoj tradiciji, a zadržale su i suženje u struku i na krajevima nogavica, svojstveno *şalvarama*. Košulja se više ne nosi kao donje rublje već je kao dio odijela vidljiva, poput *gömleka*, a vanjski kaput podsjeća na onaj janjičara. Ono što ovu teoriju čini izuzetno zanimljivom je poanta da se europsko odijelo, djelomično sastavljeno od osmanskih odjevnih

¹⁵⁶ Inal, „Women’s Fashions in Transition,” 251-252.

¹⁵⁷ Jirousek, „Ottoman Influences“.

¹⁵⁸ Inal, „Women’s Fashions in Transition,” 255.

¹⁵⁹ Inal, „Women’s Fashions in Transition,” 252-253

¹⁶⁰ Inal, „Women’s Fashions in Transition,” 258-259.

predmeta, u prvoj polovici XIX. stoljeća reformama Mahmuda II. vratilo u 'domovinu' kao dio širih društvenih promjena.¹⁶¹

11.Modna manjina

Dosad smo, kao što samo na početku i napomenuli, obrađivali modu većinskog, muslimanskog stanovništva Osmanskog Carstva. U nastavku ćemo analizirati modu etnoreligijskih manjina, a taj je prikaz potrebno započeti kratkim pregledom njihovih prava.

11.1.Prava manjina

Muslimani i nemuslimani u Osmanskom Carstvu nisu bili jednaki. Nemuslimani su smatrani nedostojnima i nisu im bile dozvoljene mnoge stvari koje su bile dozvoljene muslimanima. Vlasti su, slijedeći učenje Kurana i šerijatsko pravo, pravile razliku između muslimana i nemuslimana na svim razinama života. Te su se razlike temeljile na islamskom načelu da svaki čovjek ima točno određeno mjesto u svijetu, mjesto koje je, radi održanja mira i sloge u društvu, dužan prihvatiti.¹⁶²

Pripadnici nemuslimanskih manjina u Osmanskom Carstvu bili su grupirani u zajednice prema vjeri. Vjerske manjine, iako prije razdoblja Tanzimata nisu bile na istoj razini kao i muslimansko stanovništvo, ipak su uživale određena prava i zaštite. Imali su pravo koristiti se vlastitim jezikom, pravo na vjersku i slobodu savjesti, smjeli su svoje poslove i obrazovanje organizirati kako su željeli te su bili zaštićeni od nasilja kao i muslimani. Doduše, za uživanje ovih prava bili su obavezni plaćati poseban porez. Također, mnoga prava koja su uživali muslimani bila su im nedostupna, a iz perspektive ovoga rada je bitno istaknuti da im nije bilo dozvoljeno odijevati se kao muslimani.¹⁶³ S početkom razdoblja Tanzimata počinje i postupno izjednačavanje muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva po pitanju prava.

11.2.Odjeća i obuća nemuslimana

Muslimanima je u Osmanskom Carstvu bio namijenjen viši položaj nego nemuslimanima, a to se očitovalo i u politici odijevanja. Naime, odjevni propisi za nemuslimane i muslimane razlikovali su se u tome što se prvi nisu bavili spolnim i klasnim

¹⁶¹ Jirousek, „Ottoman Influences“.

¹⁶² Argit, „Clothing Habits,“ 80-81.

¹⁶³ Aral, „The Idea of Human Rights,“ 475-476.

razlikama, dok je u propisima za muslimane pravljena jasna razlika prema spolu te, prije svega među muškarcima, prema staležu.¹⁶⁴

Pravljenje odjevne razlike između muslimana i nemuslimana (*dhimmi*) postojalo je od početaka Carstva. Glavne razlike bile su u boji i materijalu odjeće te u vrsti pokrivala za glavu, iz čega se može zaključiti da su se nemuslimani u principu odijevali slično muslimanima, to jest, da su koristili gotovo iste odjevne predmete. Muslimani su nosili žute cipele, što je kroz povijest u raznim razdobljima bilo strogo zabranjeno svima ostalima. Osim toga, nitko osim muslimana nije smio nositi ništa zeleno, budući da je ta boja u islamu bila sveta. Prijestupnici uhvaćeni sa zelenom odjećom su često kažnjavani batinanjem.¹⁶⁵ Nemuslimani su morali nositi odjeću napravljenu od različitih materijala ili, pak, od istog materijala lošije kvalitete nego što su koristili muslimani. Skromniji su morali biti i modni dodaci. Propisi su osim toga nalogali crvene cipele za Armence, crne cipele i pokrivalo za glavu za Grke te plavu odjeću za Židove (*Slika 62*). U doba Mehmeda II. (1444.-46., 1451.-81.) pravila su propisivala crvenu boju pokrivala za glavu i crnu boju cipela za Židove te crno pokrivalo za glavu za kršćane. Krajem XVI. stoljeća doneseno je još nekoliko propisa. Jedan je, na primjer, nemuslimanima dozvolio nošenje samo debelog muslina proizvedenog u Denizliju. Muslimani su nosili tanki bijeli muslin. Drugi propis im je potpuno zabranio nošenje muslina, no oba ta propisa su se kršila, prije svega bojanjem tankog bijelog muslina u neku drugu, dozvoljenu boju. Još jedan propis nalagao im je drukčije ručnike i zabranjivao nošenje *nalın* (klompi) u javnim kupeljima.¹⁶⁶ Ponekad su razlozi za zabrane bili i ekonomski, što pokazuje ferman iz 1568. godine, kojim je muslimanima dozvoljena samo ograničena kupnja određenih materijala, kako ne bi došlo do nestašice i porasta cijena.¹⁶⁷

Za razliku od ranijih razdoblja, u XVIII. stoljeću sve se manje pravi razlika među samim nemuslimanskim zajednicama. U fermanima iz 1750. i 1757. godine stoji, bez preciziranja, da Židovi i kršćani trebaju nositi plavu ili ljubičastu odjeću, boje koje su im vjerojatno bile određene još u XVII. stoljeću. U odluci iz 1757. svim nemuslimanima je zabranjeno korištenje finog krzna, poput samurovine ili hermelina, kao i nošenje crvenog *dona* te nošenje *kalpaka* (hrv. kalpak, vrsta kape od ovčje kože) većeg od onog kakav su nosili muslimani.¹⁶⁸ Zabilježeno

¹⁶⁴ Argit, „Clothing Habits,” 82.

¹⁶⁵ Falierou, „Réglementer,” 281.

¹⁶⁶ Argit, „Clothing Habits,” 81-82.

¹⁶⁷ Argit, „Clothing Habits,” 87.

¹⁶⁸ Falierou, „Réglementer,” 281.

je da je i tijekom XVIII. stoljeća dio nemuslimana izbjegavao nošenje propisane odjeće imitiranjem francuske mode, što je bilo dozvoljeno samo određenim zaposlenicima i suradnicima francuskog veleposlanstva.¹⁶⁹ Općenito su veći utjecaj Zapada i posljedični prodor europske mode, koju su brže prihvatili nemuslimani, kao i slabljenje središnje vlasti, povećali broj prijestupa u odijevanju u XVIII. stoljeću. Priličan broj nemuslimana obogatio se u trgovini s europskim zemljama te je novostečeni status pokazivao i kroz odjeću. Zabilježene su i neke druge neke nepravilnosti, poput Židova sa žutim *sarikom*.¹⁷⁰ Sultan Selim III., koji je vladao do početka XIX. stoljeća, ipak je malo detaljnije regulirao odijevanje manjina te je odredio različite boje cipela te boje i oblike pokrivala za glavu za nemuslimane – crvene za Armence, crne za Grke, plave za Židove (žuta je i dalje bila rezervirana za muslimane).¹⁷¹ Osim žute i zelene, namijenjenih muslimanima, primjetno je da se za ostale vjerske zajednice dozvoljene ili, točnije, propisane boje često mijenjaju. To djeluje u potpunosti u skladu s islamskim učenjem po kojem je bilo najbitnije razlikovati muslimane od nemuslimana, dok su razlike među samim nemuslimanima bile sporedne. Jedina konstantna razlika, i kod muslimana i kod nemuslimana, bila je ta da su oni bogatiji preferirali kvalitetniju i otporniju odjeću. Međutim, odjevna politika gdje su se etnoreligijske zajednice razlikovale bojama odjeće i obuće, koliko god se te boje često mijenjale, ipak je pomogla u očuvanju identiteta manjinskih naroda u Carstvu (*Slike 63-67*).¹⁷²

Ranije spomenuti prijestupi kroz povijest su kažnjavani različitim stupnjem strogoće. Od razdoblja Murada III. (1574.-95.) prijestupnici su ponekad kažnjavani smrtnom kaznom. Mustafa III. (1757.-74.) je, na primjer, dvoje prijestupnika uhvaćenih sa žutim cipelama i šarenom odjećom osudio na smrt. Mustafa III., Selim III. i Mahmud II. primjenjivali su i lišavanje slobode i batinanje, a Selim III. je prijestupnike osuđivao i na progonstvo. Postojale su i kazne za muslimane koji su nosili odjeću nemuslimana, no one su ipak bile blaže.¹⁷³ Što se tiče žena, ako bi nemuslimanke bile primijećene s *ferâce* sličnom ili istom onakvoj kakva je bila rezervirana za muslimanke, bile su kažnjavane na razne načine. Jedna od blažih kazni je bila obavijest o počinjenom prijestupu njihovoj obitelji, koja je onda sama unutar kućanstva mogla odlučiti o eventualnim disciplinskim mjerama. Vjerojatno najstroža kazna bila je napad

¹⁶⁹ Argit, „Clothing Habits,” 83

¹⁷⁰ Argit, „Clothing Habits,” 86-87.

¹⁷¹ Tutar, „Between Traditional and Modern,” 28.

¹⁷² Argit, „Clothing Habits,” 81.

¹⁷³ Argit, „Clothing Habits,” 88-90.

na ženu na ulici javnim paranjem njene *ferâce* s ciljem posramljivanja.¹⁷⁴ Na kraju, razni nemuslimanski obrtnici, liječnici, prevoditelji i još neke skupine djelatnika mogli su svojim korisnim radom zaslužiti izuzeće iz pravila odijevanja za sebe i svoje obitelji.¹⁷⁵

Među manjinskim zajednicama u Carigradu najbrojnije su bile grčka, armenska i židovska, što se može i naslutiti iz propisa koji najčešće spominju upravo njih. Prema izvorima, politika u pašalucima, izvan središta moći Carstva, po pitanju odijevanja nije bila rigorozna. U općini Yenişehir i na otoku Hiju (današnja Grčka) zabilježena je upotreba muslimanskog bijelog *sarika*, dok su Grkinje u Azovu (današnja Ruska Federacija) nosile žute cipele, također rezervirane za muslimane. Na Cipru druge polovice XVIII. stoljeća nije bila rijetkost vidjeti kršćane s bijelim *sarikom* i odjećom. Nemuslimani u Sivasu nosili su istu odjeću kao muslimani.¹⁷⁶

Što se tiče situacije u XIX. stoljeću, od manjina su Grkinje i Armenke među prvima, u prvoj polovici XIX. stoljeća, prihvatile europski način odijevanja. To je bila posljedica činjenice da su armenska i grčka zajednica u Osmanskom Carstvu imale najsnažnije trgovačke veze sa europskim zemljama te, posljedično, najviše društvenog kontakta sa strancima u Carstvu. Njihovi su kostimi, međutim, bili potpuno modno neusklađeni, s odjevnim predmeta iz raznih stilskih razdoblja. Čini se da je duh vremena bio takav da je najbitnije bilo na sebe staviti bilo kakav odjevni predmet koji je dolazio iz Europe, dok su elegancija i ukus bili stavljani u drugi plan.¹⁷⁷ Žene su također često 'kopirale' odjevne kombinacije koje su vidjele kod žena iz drugih etnoreligijskih zajednica, na što vlasti nisu gledale blagonaklono te su upozoravale vođe zajednica da na takve slučajeve reagiraju i spriječe ih.¹⁷⁸

Nemuslimansko i europsko stanovništvo općenito je predvodilo modne promjene u Carstvu u XIX. stoljeću. Svoje su nove modne kombinacije, uvijek 'svježije' uvezene iz Pariza, pokazivali na popularnim carigradskim javnim površinama u četvrti Pera, gdje su uglavnom živjeli. Oni su, dakle, počeli postavljati modne trendove u državi u kojoj su predstavljali manjinu.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Falierou, „Réglementer,” 283.

¹⁷⁵ Argit, „Clothing Habits,” 88-89.

¹⁷⁶ Argit, „Clothing Habits,” 84-85.

¹⁷⁷ Micklewright, „Women's Dress,” 147-148.

¹⁷⁸ Turna, „The Everyday Life,” 212-213.

¹⁷⁹ Quataert, *The Ottoman Empire*, 157, 160.

Razdoblje odjevnog izjednačavanja muslimanskog i nemuslimanskog stanovništva započelo je reformama Mahmuda II., koje smo već spomenuli. Odjevne restrikcije se tada ukidaju i nemuslimanski muškarci na glavu stavljaju *fes*, a oni koji to žele oblače i europsku odjeću. U razdoblju Tanzimata, kada je stanovništvo Osmanskog Carstva pravno izjednačeno, nemuslimani se bez diskriminacije zapošljavaju u vojsci, kao i u rastućem birokratskom aparatu, gdje su neki od njih na vrlo istaknutim položajima.¹⁸⁰

U područjima pod osmanskom vlašću stanovništvo je preuzimalo osmanske običaje, između ostalog i način odijevanja. Tako su, na primjer, u Srbiji još početkom XIX. stoljeća muškarci na glavama nosili *sarik*, dok su žene nosile odjeću koja im je pokrivala tijelo i dio lica.¹⁸¹ Što se tiče pokrivala za glavu, slična je situacija bila i u dijelovima Hrvatske pod osmanskom vlašću, na primjer u Imotskoj i Sinjskoj krajini, a zbog neposredne osmanske blizine pod utjecajem je bio i Dubrovnik.

12. Zaključak

Cilj rada bio je prikazati modne promjene u kasnom Osmanskom Carstvu. Pretpostavka je bila da je na njih u tom razdoblju značajno utjecala europska moda. Pokušali smo, dakle, otkriti je li taj utjecaj postajao i na koje je sve načine djelovao. Slabljenje vojne moći od kraja XVII. stoljeća te posljedično slabljenje vanjskopolitičkog položaja te gospodarstva doveli su do ovisnosti Osmanskog Carstva o europskim silama te o uvozu. Od druge polovice XVIII. stoljeća uvoz konstantno raste, a značajno mjesto među uvoznim proizvodima zauzimale su tkanine i gotovi odjevni predmeti. Strani trgovci naseljavaju se u važnim lukama te otvaraju radnje u kojima prodaju europsku robu. Jačanje trgovine sa zapadom značilo je i višestruko umnažanje međuljudskog kontakta te, na taj način, vizualnog utjecaja na stanovnike Osmanskog Carstva, koji su izloženi odjeći Europljana. Brojni strani dostojanstvenici posjećuju domove osmanskog visokog društva odjeveni u zapadnu odjeću. Reforme, koje se tijekom XIX. stoljeća provode s ciljem modernizacije, u Carstvo dovode strane obrazovne djelatnike, a mladi Osmanlije odlaze na obrazovanje u Europu, gdje su izloženi zapadnoj kulturi. S istim ciljem vojska, mornarica i civilno stanovništvo oblače europsku odjeću. Zapadni je utjecaj, dakle, svakako bio velik, uključujući i sferu mode, na što ćemo se još osvrnuti kasnije.

¹⁸⁰ Walter F. Weiker, „The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform,“ *Administrative Science Quarterly*, sv. 13, br. 3 (1968), 463. <https://www.jstor.org/stable/2391053>. Pristup stranici 28.05.2020.

¹⁸¹ Koç i Koca, „The Clothing Culture,“ 17.

Jedno od zanimljivih saznanja koje se nametnulo u pisanju ovog rada je sličnost muške i ženske odjeće u Osmanskom Carstvu, što je činjenica koju su dokumentirali, između ostalih, razni putopisci. To je posebno zanimljivo s obzirom na njihovu različitu ulogu u društvu. Tijekom rada smo, naime ustanovili da su različite uloge i različiti položaj u osmanskome društvu podrazumijevali i propisane razlike u oblačenju. Osim obaveznog nošenja *ferâce* i *yaşmaka* u javnosti, razlike u ukrasima i načinu nošenja odjevnih predmeta te nekih sasvim specifičnih odredbi, poput one da je za žene rezerviran zlatni nakit, dok je muškarcima dozvoljeno nošenje nakita izrađenog od drugih metala, modni izričaj muškaraca i žena u Osmanskom Carstvu bio je relativno sličan.

Što se tiče razvoja mode u Osmanskom Carstvu do XIX. stoljeća, iz prikazanog se dolazi do zaključka da se ona u ranijim stoljećima nije značajnije mijenjala. Dojmljiv kontinuitet osmanske odjevne tradicije seže još u razdoblje nomadskog, stepskog života turkijskih naroda prije Krista. Promjene su se, dakle, do XIX. stoljeća uglavnom odvijale u dvije modne sfere. Jedna od njih bila je način nošenja odjevnih predmeta, u što se ubraja, na primjer, način nošenja *gömleka*, koji je do XVIII. stoljeća pretežno padao preko *şalvara*, dok se kasnije stavljao u njih. Također, *entari* se u XVII. stoljeću nosio otkopčan, otkrivajući tako odjevni predmet ispod njega, što je mijenjalo doživljaj cijele odjevne kombinacije. Druga sfera u kojoj su se odvijale promjene je izgled postojećih odjevnih predmeta. Tako je ženskoj *ferâce* u XVIII. stoljeću pridodan dugački kvadratni ovratnik koji je padao niz leđa. U istom stoljeću mijenjaju se i *şalvar*, koje su nešto šire i dulje nego ranije, a izrađuju se i u raznim bojama, dok su ranije bile gotovo isključivo bijele. Treća sfera, usvajanje novih odjevnih predmeta, u ranijim je stoljećima bila rijetkost, pogotovo što se tiče zapadnjačke odjeće. Jedan primjer noviteta koji možemo navesti tiče se promjene pokrivala za glavu. Kod žena je, dakle, u XVII. stoljeću visoka, stožasta *tentura* zamijenila raniju široku i plosnatu *takke*.

Promjene po pitanju konkretnih odjevnih predmeta puno su češće u XIX. stoljeću. Kod muškaraca one počinju odjevnim reformama Mahmuda II. Godine 1826. uvodi se obavezno nošenje *fesa* u vojsci, a kasnije i kod civilnih državnih službenika. Zapadnjačka odjeća – redengot, *setre*, europska košulja i uske europske hlače – mijenja *entari*, *kaftan*, *gömlek* i *şalvar*, a na nogama se nose europske cipele. Niži, tradicionalniji slojevi društva opiru se uvođenju reforme te zadržavaju tradicionalnu odjeću i kroz razdoblje Tanzimata. Žensko odijevanje reformama nije bilo obuhvaćeno, čak niti u razdoblju Tanzimata. Ono je bilo određeno ranijim propisima koji se nisu mijenjali, budući da se nije mijenjala niti uloga žena u društvu. Međutim, ispod *ferâce* i *çarşafa* na ulici te otvoreno u haremu, žene u XIX. stoljeću pod europskim

utjecajem obogaćuju svoj modni izričaj. Žene počinju nositi *çepken*, koji je vrlo brzo zamijenjen jakim francuskog stila. Nose se elegantne bijele rukavice, lagani suncobrani, ženske čarape i cipele s visokom petom te se rade preinake na osmanskog odjeći (*entari*) kako bi nalikovala na europsku. Koristi se dekolte, iako su grudi i dalje potpuno pokrivene, nose se krinoline i korzeti, kao i potpuno europske haljine. Nakon Mladoturske revolucije 1908. godine ukinuto je obavezno nošenje vela i pokrivala za glavu za žene. Ta golema promjena predstavljala je značajan korak u smjeru odjevne slobode za sve građane Carstva. Žene ulaze na tržište rada te također počinju nositi uže, europske hlače, a mijenjaju se i vjenčalice, te se tako već prije kraja Carstva počinju nositi potpuno bijele vjenčalice europskog stila. S obzirom na značaj vjenčanih kostima u tradiciji svakog naroda, taj je kulturni 'prodor' zaista bio vrlo značajan.

Postojao je, međutim, i obrnuti utjecaj, dakle onaj koji je osmanska moda imala na zapadnu. Taj utjecaj je ponekad bio posljedica opčinjenosti tajanstvenim Istokom i uglavnom se manifestirao u kazališnim predstavama i na maskirnim balovima. Od odjevnih predmeta u svakodnevnu upotrebu je u XVIII. i XIX. stoljeću ušao *sarık*, kod muškaraca iz praktičnih (pokrivanje glave), a kod žena iz modnih razloga. No, osmanska je odjeća imala utjecaj na zapadnu i kao sredstvo emancipacije žena. Zapadne žene primijetile su prilikom posjeta Carstvu kod žena veća prava nego što su ih one same uživale te su po povratku u matične zemlje u znak prosvjeda usvojile *şalvar*, hlače, modni predmet koji je na zapadu bio namijenjen samo muškarcima.

Modni predvodnici u kasnom Osmanskom Carstvu bili su imućni Europljani i nemuslimani. Njihove kombinacije su zatim imitirali visoki muslimanski slojevi da bi se nakon toga inovacije prenijele na srednji sloj, koji je nosio 'siromašnije' varijante nove odjeće. Materijal od kojeg je izrađena tkanina te složenost ukrasa prisutnih na određenom odjevnom predmetu ovisili su, jasno, o društvenom položaju osobe koja ga je nosila. I dok je to u ranijim stoljećima bilo diktirano propisima, koji su određivali materijale i boje od kojih je smjela biti izrađena odjeća pojedinih društvenih skupina, pred kraj Carstva sve je više ovisilo isključivo o financijskim mogućnostima. Prihvatanje modnih noviteta kretalo se, dakle, 'odozgo prema dolje', odnosno, novu su modu najprije usvajali najviši društveni slojevi. Razlog za to bila je dostupnost, ali zasigurno i kompetitivnost među najvišim slojevima.

Odijevanje pripadnika etnoreligijskih manjina u Osmanskom Carstvu također je bilo regulirano raznim propisima. Činjenica da su smatrani manje vrijednima i da pravno nisu bili izjednačeni s muslimanskim stanovništvom sve do razdoblja Tanzimata utjecala je i na njihovu

modu. Bitno je, međutim, još jednom istaknuti da su upravo pripadnici manjina u Carigradu prvi prihvatili europsku modu te na taj način doprinijeli njenom širenju najprije u središtu Carstva, a zatim i šire.

Iz navedenog vidimo da su modne promjene bile uvjetovane brojnim odjevnim propisima, koje smo i naveli u radu. Način odijevanja bio je unaprijed određen i ovisio je o nečijem položaju i ulozi u društvu. Reforme XIX. stoljeća, nakon kojih dolazi do modne liberalizacije, upravo dokazuju usku povezanost uloge pojedinca u društvu s njegovim načinom odijevanja. Prije tih reformi svaka skupina stanovništva imala je različite uloge i različitu odjeću. Poruka reformi bila je da su sada svi jednaki, svi imaju istu ulogu te da svi, kao 'Osmanlije', zajednički rade za napredak države. To se, kao što smo u radu pokazali, odnosilo na muškarce. Žene će liberalizaciju, modnu i svaku drugu, dočekati početkom XX. stoljeća u turbulentnim posljednjim desetljećima Carstva, kada ulaze na tržište rada i stječu neka prava ranije rezervirana za muškarce, što je utjecalo i na njihov način odijevanja, koji je morao biti prilagođen njihovoj novoj, radničkoj društvenoj ulozi.

Modni izričaj, dakle, do kraja Carstva nije bio u potpunosti slobodan, no većina stanovništva se protiv toga nije niti bunila te se i nakon uvedenih reformi i dalje odijevala tradicionalno. Zapadni utjecaj je, međutim, ubrzao promjene u odijevanju i odjevnim predmetima koji se koriste u osmanskome društvu. Promjene u odijevanju se u svakom društvu odvijaju različitim brzinom, a bez spomenutog utjecaja bi se u Osmanskom Carstvu zasigurno događale puno sporije, pogotovo s obzirom na naglašenu tradicionalnost osmanskog društva. Sklonost tradiciji podrazumijeva težnju za održavanjem trenutnog stanja koje je postojalo i ranije, a svaki napredak koji se događa mora biti umjeren i postepen te se mora odvijati unutar već zadanih društvenih i kulturnih okvira neke zajednice. Osmanska je država, kako se bližila svome kraju, sve češće posezala za 'uvozom' tradicije, što je bilo potaknuto vojnim neuspjesima i ekonomskim padom. Imitacija načina funkcioniranja vojno moćnijih, naprednijih te bogatijih država na raznim poljima trebala je vratiti Carstvu nekadašnji ugled. Budući da su 'uvoznici' bile uglavnom razvijene europske zemlje, mogli bismo reći da je proces modernizacije Osmanskog Carstva zapravo bio proces njegovog pozapadnjivanja. Za ovaj je rad manje bitno je li taj pokušaj bio uspješan ili neuspješan. Samo stvaranje republike i prateće reforme, između ostalog i odjevene, pokazuju da je bio uspješan, iako cilj modernizacije svakako nije bila propast carstva. Puno je, međutim, značajnija činjenica da je u kasnom Osmanskom Carstvu, u sklopu sveobuhvatnih reformi Mahmuda II., razdoblja Tanzimata te promjena početkom XX. stoljeća koje su nagovijestile pad Carstva, važnu ulogu imala moda.

13. Korišteni izvori

13.1. Izvori

Aral, Berdal. „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire.“ *Human Rights Quarterly*, sv. 26, br. 2 (2004), 454-482.

Argıt, Betül İpşirli. “Clothing Habits, Regulations and Non-Muslims in the Ottoman Empire.” *Journal of Academic Studies*, sv. 6 (2005), 79-96.

Falierou, Anastasia. „'Réglementer, Identifier, Homogénéiser': quelques réflexions autour de la modernisation vestimentaire ottomane.“ U *Penser le XIXe Siècle. Nouveaux Chantiers de Recherche*, uredili Silvia Marton i Constanța Vintilă-Ghițulescu, 273-291. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.

Falierou, Anastasia. „European Fashion, Consumption Patterns, and Intercommunal Relations in the 19th-Century Ottoman Istanbul.“ U *Women, Consumption, and the Circulation of Ideas in South-Eastern Europe, 17th–19th Centuries*, uredila Constanța Vintilă-Ghițulescu, 150-168. Leiden: Brill, 2018.

Falierou, Anastasia. „From the Ottoman Empire to the Turkish Republic: Ottoman Turkish Women’s Clothing between Tradition and Modernity.“ U *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth-XXth Centuries)*, uredila Constanța Vintilă-Ghițulescu, 175-192. Cambridge Scholars Publishing, 2011.

Grey, Mrs. William (Theresa). *Journal of a Visit to Egypt, Constantinople, the Crimea, Greece, etc., in the Suite of the Prince and Princess of Wales*. New York: Harper and Brothers, 1870.

Hanımefendi, Leyla Saz. *The Imperial Harem of the Sultans: Daily Life at the Çırağan Palace During the 19th Century*. Preveo Thomas Landon. Istanbul: Hil Yayın, 1999.

Inal, Onur. „Women’s Fashions in Transition: Ottoman Borderlands and the Anglo-Ottoman Exchange of Costumes.“ *Journal of World History*, sv. 22, br. 2 (2011), 243-272.

Jirousek, Charlotte. „The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire.“ U *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction*, uredio Donald Quataert, 201-242. State University of New York Press, 2000.

Koç, Fatma i Emine Koca. „The Clothing Culture of the Turks, and the Entari (Part 1: History).“ *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, sv. 49, br. 1 (2011), 10-29.

Micklewright, Nancy. „Women's Dress in 19th century Istanbul: Mirror of a Changing Society.“ Doktorska disertacija, University of Pennsylvania, 1986.

Pardoe, Julia. *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*. Philadelphia, 1837.

Quataert, Donald. *The Ottoman Empire, 1700–1922, Second Edition*. Cambridge University Press, 2005.

Shaw, Stanford Jay i Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey - Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge University Press, 1977.

Stephanov, Darin N. „Ruler Visibility, Modernity, and Ethnonationalism in the Late Ottoman Empire.“ U *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, uredili Christine Isom-Verhaaren i Kent F. Schull, 259-271. Indiana University Press, 2016.

Şükrü Hanioglu, M. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press, 2008.

Turna, Nalan. „The Everyday Life of Istanbul and its Artisans, 1808-1839“. Doktorska disertacija, Binghamton University, State University of New York, 2006.

Tutar, Murat. „Between Traditional and Modern: Men Dress Code in the Light of Turkish Modernization“. Diplomski rad, Jagiellonian University in Kraków, 2014.

Walker, Mary Adelaide. *Eastern Life and Scenery*. London: Chapman and Hall Ltd, 1886.

13.2.Internetski izvori

Dogan, Necmettin. *The Origins of Liberalism and Islamism in the Ottoman Empire (1908-1914)*. Freie Universität Berlin, 2007. <https://refubium.fu-berlin.de/handle/fub188/5945>.
Pristup stranici 08.04.2020.

Faroghi, Suraiya. *Sultanovi podanici: Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*. Prevela Tatjana Paić-Vukić. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.

https://kupdf.net/download/faroqhi-sultanovi-podanici-pdfpdf_5a6f405fe2b6f5bc697be180_pdf. Pristup stranici 29.05.2020.

<http://pravopis.hr/pravilo/pisanje-opcih-rijeci-i-sveza/46/>. Pristup stranici 12.04.2020.

<https://www.enciklopedija.hr>. Pristup stranici 12.04. i 27.04.2020.

<http://hjp.znanje.hr/>. Pristup stranici 20.05.2020.

Jirousek, Charlotte. „Ottoman Influences in Western Dress.“ U *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, uredili Suraiya Faroqhi i Christoph K. Neumann, 231-251. Istanbul: Eren Publishing, 2005; <http://char.txa.cornell.edu/influences.htm>. Pristup stranici 27.05.2020.

Karpat, Kemal H. „The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908.“ *International Journal of Middle East Studies*, sv. 3, br. 3 (1972), 243-281.

<https://www.jstor.org/stable/162799>. Pristup stranici 08.04.2020.

Koçu, Reşat Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları, 1969. <https://drive.google.com/file/d/0BxxPvlfR2OWZ3I1ZWkzakNrU00/edit>. Pristup stranici 10.05.2020.

Massot, A. „Ottoman Damascus during the Tanzimat: The New Visibility of Religious Distinctions.“ U *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East*, uredili S.R. Goldstein-Sabbah i H.L. Murre-van den Berg, 155-184. Leiden: Brill, 2016. https://doi.org/10.1163/9789004323285_007. Pristup stranici 19.4.2020.

Micklewright, Nancy. „Late-Nineteenth-Century Ottoman Wedding Costumes as Indicators of Social Change.“ *Muqarnas*, sv. 6 (1989), 161.-174. JSTOR, www.jstor.org/stable/1602288. Pristup stranici 09.05.2020.

Moryson, Fynes. *The Itinerary of Fynes Moryson in Four Volumes (1605–1617), IV*. Glasgow: MacLehose and Sons Publishers to the University of Glasgow, 1908. <http://www.archive.org/stream/anitinerarycont08morygoog#page/n15/mode/1up>. Pristup stranici 09.05.2020.

Quataert, Donald. „Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829.“ *International Journal of Middle East Studies*, sv. 29, br. 3 (1997), 403-425. JSTOR, www.jstor.org/stable/164587. Pristup stranici 05.04.2020.

Weiker, Walter F. „The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform“. *Administrative Science Quarterly*, sv. 13, br. 3 (1968), 451-470. <https://www.jstor.org/stable/2391053>.
Pristup stranici 28.05.2020.

13.3.Vizualni izvori

Slika 1: Sultan Selim I. prikazan s naušnicom. <http://www.turkosfer.com/yavuz-sultan-selim/>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 2: Grand Vizier Ibrahim Pasha giving a dinner in honour of a Western ambassador; Anonimni autor.
<http://www.jeanmoust.com/artists/eccentricities-travel-and-archaeology/anonymous-19th-century-ottoman-painter/ottoman-dignitaries-entertaining-a-european-ambassador-1244302>. Pristup stranici 01.07.2020.

Slika 3: Muškarac nosi doublet i nogavice, XVI. st. <http://uffnervintage.blogspot.com/2009/10/hose-me-down-stocking-history-part-i.html>, Pristup stranici 09.07.2020.

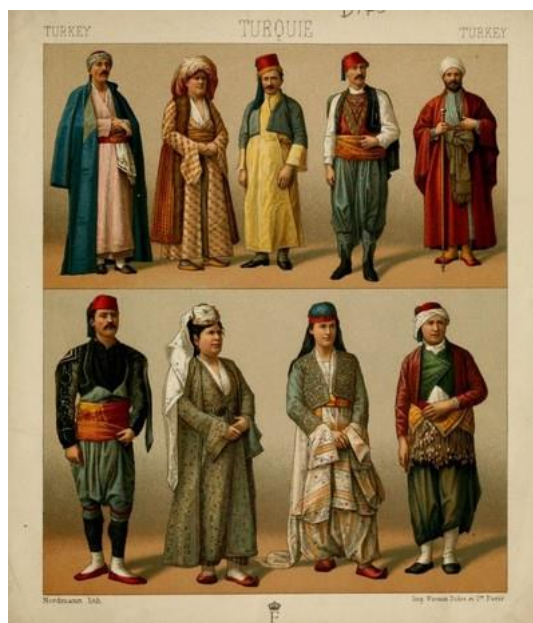
Slika 4: Ženska haljina, XVI. st. <https://fashionhistory.fitnyc.edu/beauty-adorns-virtue-italian-renaissance-fashion/>.
Pristup stranici 09.07.2020.

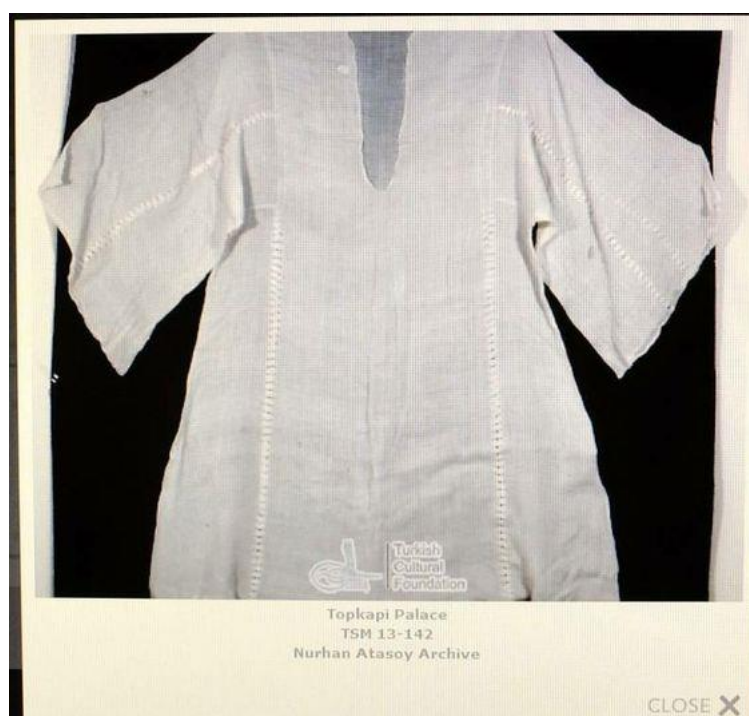
Slika 5: Europska odjeća XVIII. st. <https://www.americanrevolution.org/clothing/frenchfashion.php>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 6: Ženska odjeća o Osmanskom Carstvu XVI. st. <http://jezebeljane.blogspot.com/2015/09/womens-clothing-in-16th-century-turkey.html>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 7: Osmanska odjeća XVI.-XVII. st. <https://theegeeeye.com/turkish-fashion-from-the-heart-of-central-asia-to-anatolia/>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 8: Gömlek. <https://www.pinterest.com/pin/468726273714045123/>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 9: Yelek. <https://www.pinterest.com/pin/506866133044800540/>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 10: Entari XVIII. st. <http://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1538219186.pdf>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 11: Kemer. <http://www.osmanliantikaalar.com/urun/tugrali-osmanli-gumus-kemer/>. Pristup stranici 09.07.2020.

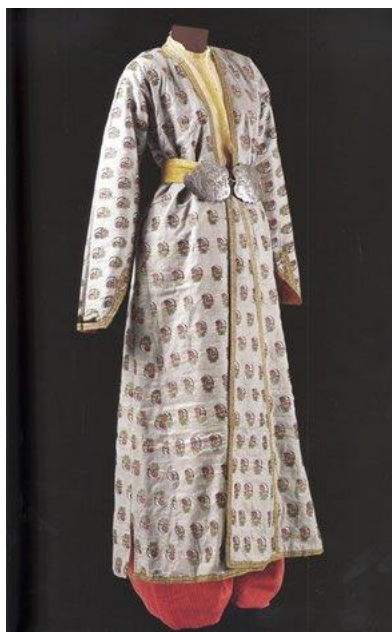
Slika 12: Şalvar. <https://mollywilliams.co.uk/ottoman-design/ottoman-womens-clothing/>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 13: Nalın i tentura. <https://mollywilliams.co.uk/ottoman-design/ottoman-womens-clothing/>. Pristup stranici 09.07.2020.

Slika 14: Muškarac i žena pokrivena ferâce i yašmakom. <http://issendai.com/ottoman-turkish/a-man-and-a-woman-together/>. Pristup stranici 09.07.2020.

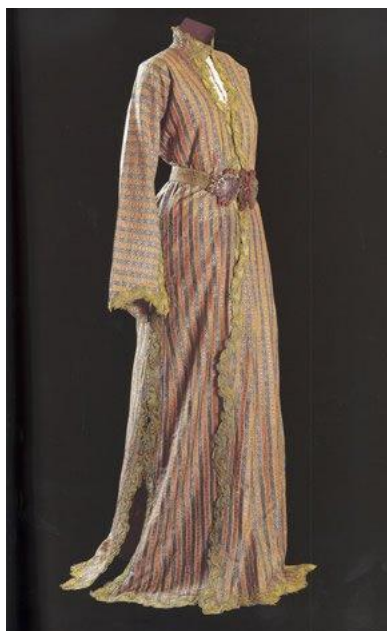
Slika 15: Entari XVIII. st. http://www.turkishculture.org/picture_shower.php?ImageID=4692. Pristup stranici 10.07.2020.

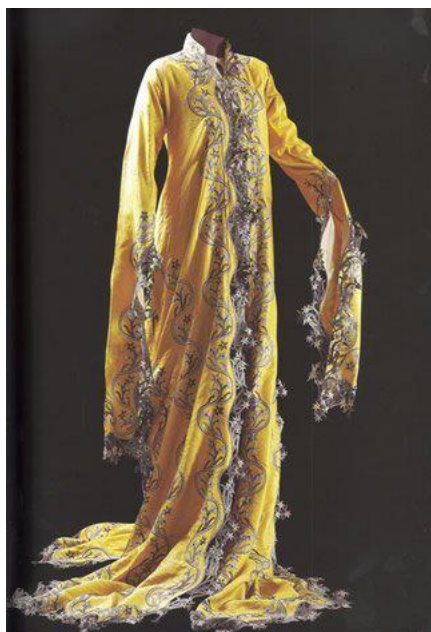
Slika 16: Kaftan. <http://issendai.com/ottoman-turkish/vine-patterned-kaftan/>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 17: Kaftan 2. <http://issendai.com/ottoman-turkish/flowered-kaftan/>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 18: Entari XIX. st. http://www.turkishculture.org/picture_shower.php?ImageID=4702. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 19: Ekstravagantan entari XIX. st. http://www.turkishculture.org/picture_shower.php?ImageID=4703. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 20: Vjenčana hırka. <https://www.pinterest.co.kr/pin/731764639425314745/>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 21: Çepken, şalvar i pojas XIX. st. http://www.turkishculture.org/picture_shower.php?ImageID=4696. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 22: Açık yaşamak. <http://www.kathryngauci.com/04-jan-03-2015-womens-costume-ottoman-era/turkish-woman-wearing-a-yasmak/>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 23: Dama sa suncobranom, XIX. st. Falierou (2011.), str. 179.

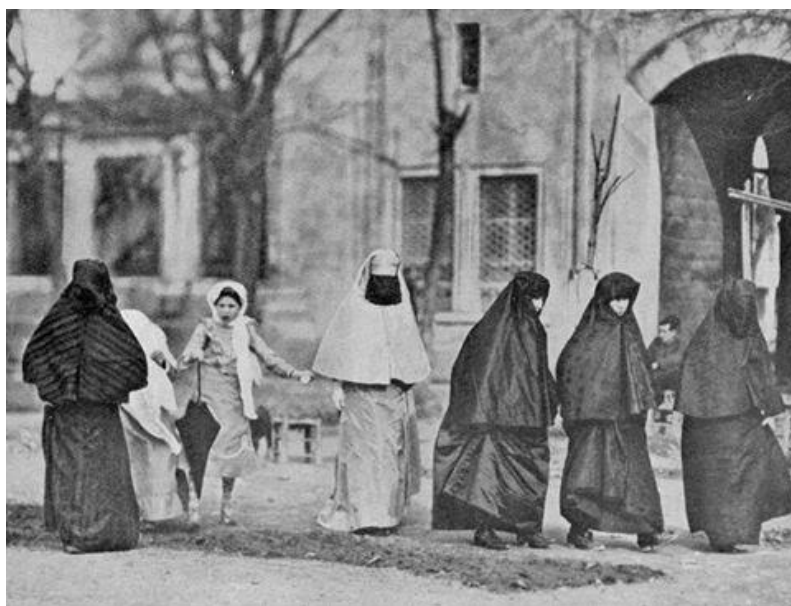
Slika 24: Entari sužen u gornjem dijelu tijela. <https://www.elmaelma.com/genel/18-ve-19-yyda-osmanli-sarayinda-kadin-giysileri-5a14166818e5401fed2ff5ce?p=3>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 25: Europske haljine za bal XIX. stoljeća. <http://ljblog12.blogspot.com/2012/02/fashion-in-19th-century.html>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 26: Entari s dekolteom. <https://www.elmaelma.com/genel/18-ve-19-yyda-osmanli-sarayinda-kadin-qiysileri-5a14166818e5401fed2ff5ce?p=5>. Pristup stranici 10.07.2020.

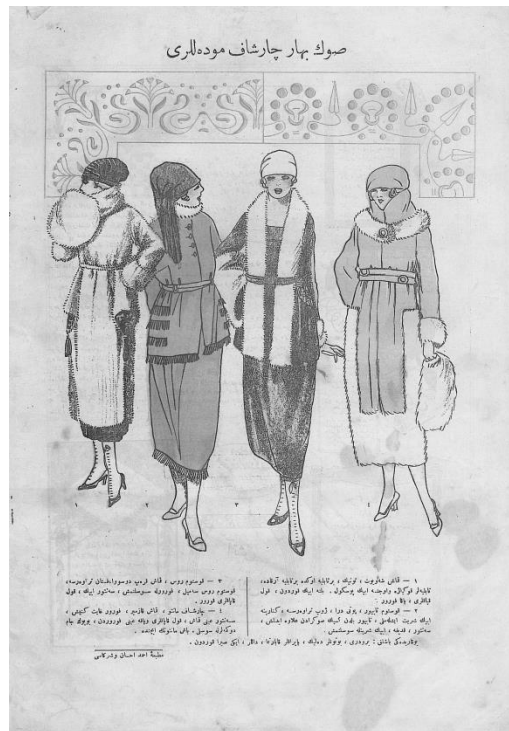
Slika 27: Žene s čaršafom. Kao što je vidljivo, neke od njih nose peče zabačen. Na slici je vidljiva i jedna europski odjevena osoba. <https://ariflerdenhallice.tumblr.com/post/153226932132/%C3%A7ar%C5%9Faf-qiyvek-hakkinda>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 28: Yeldirme. <http://www.turkbilimi.com/mevsimsel-hava-satlarina-dikkat-korunmak-icin-yeldirme-qiyin/>. Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 29: Fotografija osmanske dame s kraja XIX. st. <https://populerakim.com/kultur-sanat/osmanlida-kulturel-bir-mozaik-qiyim-kusam/>, Pristup stranici 10.07.2020.

Slika 31: Primjeri elegantnih ženskih kombinacija s početka XX. st. Falierou (2011.), str. 189.

Slika 32: Pidžame i ženske hlače. Falierou (2011.), str. 190.

Slika 33: Jakna. Micklewright (1989.), str. 165.

Slika 34: Şalvar. Micklewright (1989.), str. 165.

Slika 35: Bindallı vjenčana haljina. Micklewright (1989.), str. 166.

Slika 36: Dvodijelna satenska bindallı haljina. Micklewright (1989.), str. 169.

Slika 37: Unuka sultana Abdülhamida II. u europskoj vjenčanici. Koç, Koca (2011.), str. 22.

Slika 38: Muška odjevna kombinacija XVI. st. <http://issendai.com/ottoman-turkish/ordinary-turkish-man/>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 39: Odjevna kombinacija jednog age. <https://www.fikriyat.com/tarih/2017/12/25/osmanli-turk-modasi>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 40: Muškarac na sagu. <http://issendai.com/ottoman-turkish/man-sitting-on-a-carpet/>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 41: Cübbe. <http://www.mevlanamuzesi.com/2016/11/10/cubbe-selcuklu-13-yy-env-no-705/>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 42: Terlik. <https://www.pinterest.com/pin/290693350924000462/>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 43: Mest i pabuç. <http://www.issendai.com/16thcenturyistanbul/womens-qarb-piece-by-piece/pabuc-and-mest-shoes/>. Pristup stranici 11.05.2020.

Slika 44: Sulejman Veličanstveni sa svojim jedinstvenim sarıkom.
https://en.wikipedia.org/wiki/Suleiman_the_Magnificent, Pristup stranici 20.03.2020.

Slika 45: Kallavi označen crvenim krugom. <http://indicium-levis.blogspot.com/2012/07/kallavi.html>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 46: Kâtibî. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1974-0617-0-12-2-88. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 47: Razne vrste sarıka. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyafet>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 48: Janjičarski börk. <https://www.pinterest.com/pin/144678206756096281/>. Pristup stranici 11.07.2020.

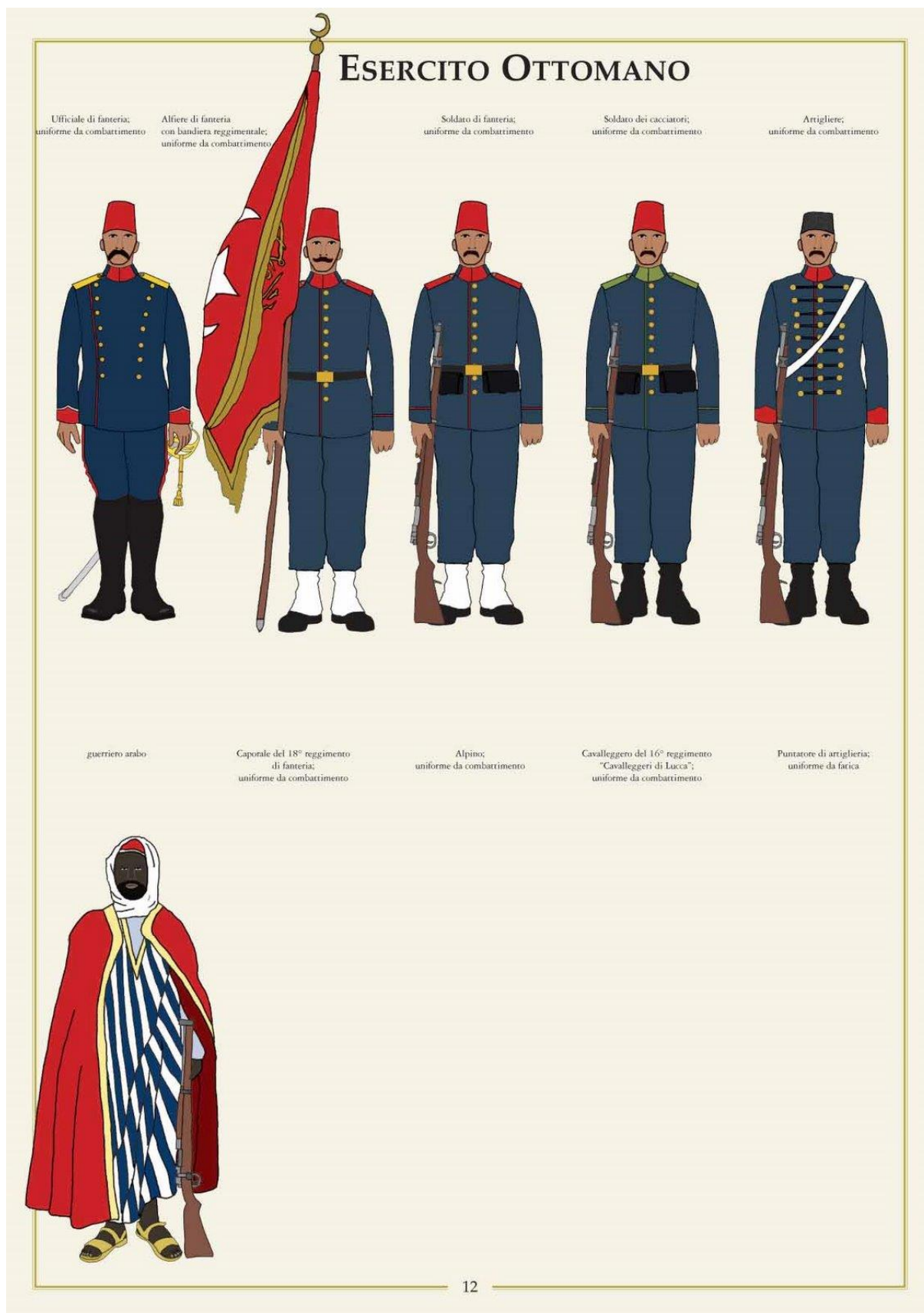
Slika 49: Janjičari. <https://www.milliyet.com.tr/yeniceriler-nasil-bozuldu--molatik-14580/>, Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 50: Fes. <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/590046.aspx>, Pristup stranici 11.07.2020.

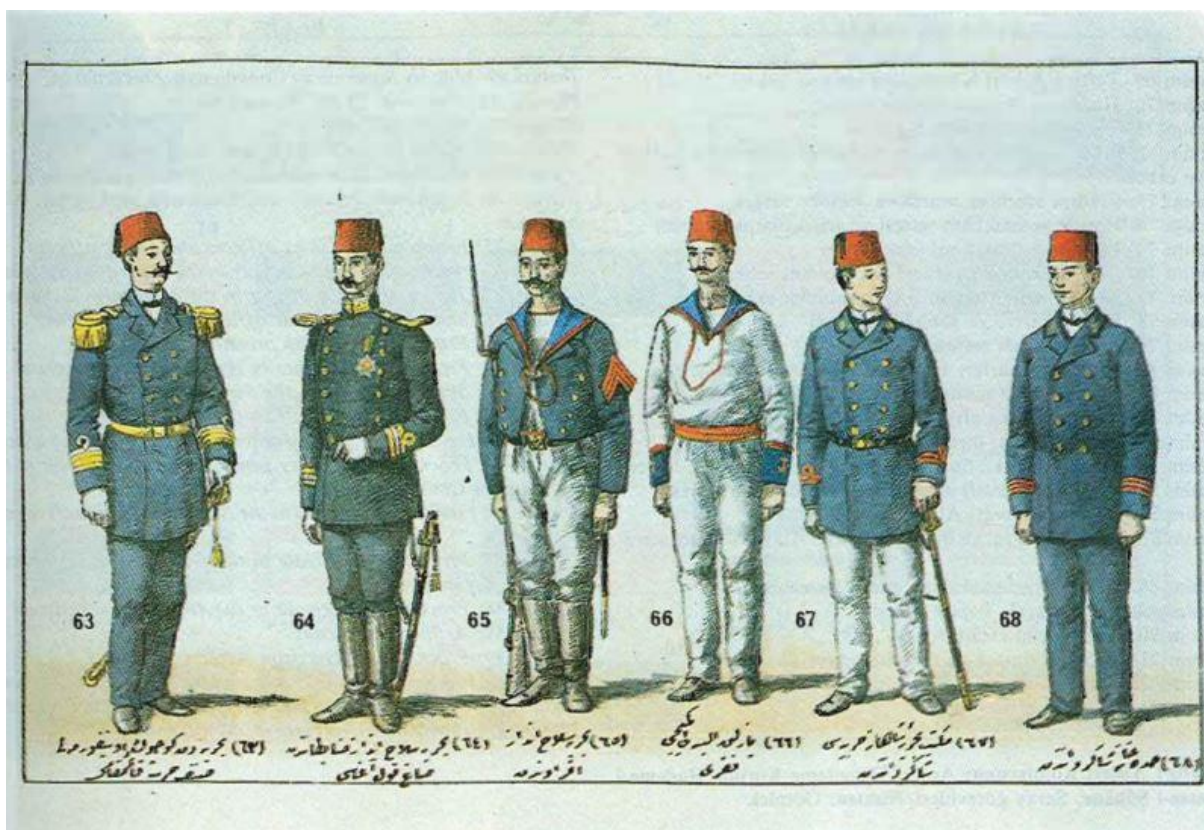
Slika 51: Mahmud II. u europskoj odori i s fesom na glavi. https://en.wikipedia.org/wiki/Mahmud_II. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 52: Osmanske vojne uniforme nakon Mahmudovih reformi.
<http://heitalianwarsofindependence.blogspot.com/2011/04/absurdistan-and-invasion-of-libya-part.html>. Pristup stranici
 11.07.2020.

Slika 53: Vojne uniforme. <https://seyler.eksisozluk.com/osmanli-ordusu-gec-donem-uniforma-rutbe-ve-isaret-kilavuzu>.
Pristup stranici 11.07.2020.

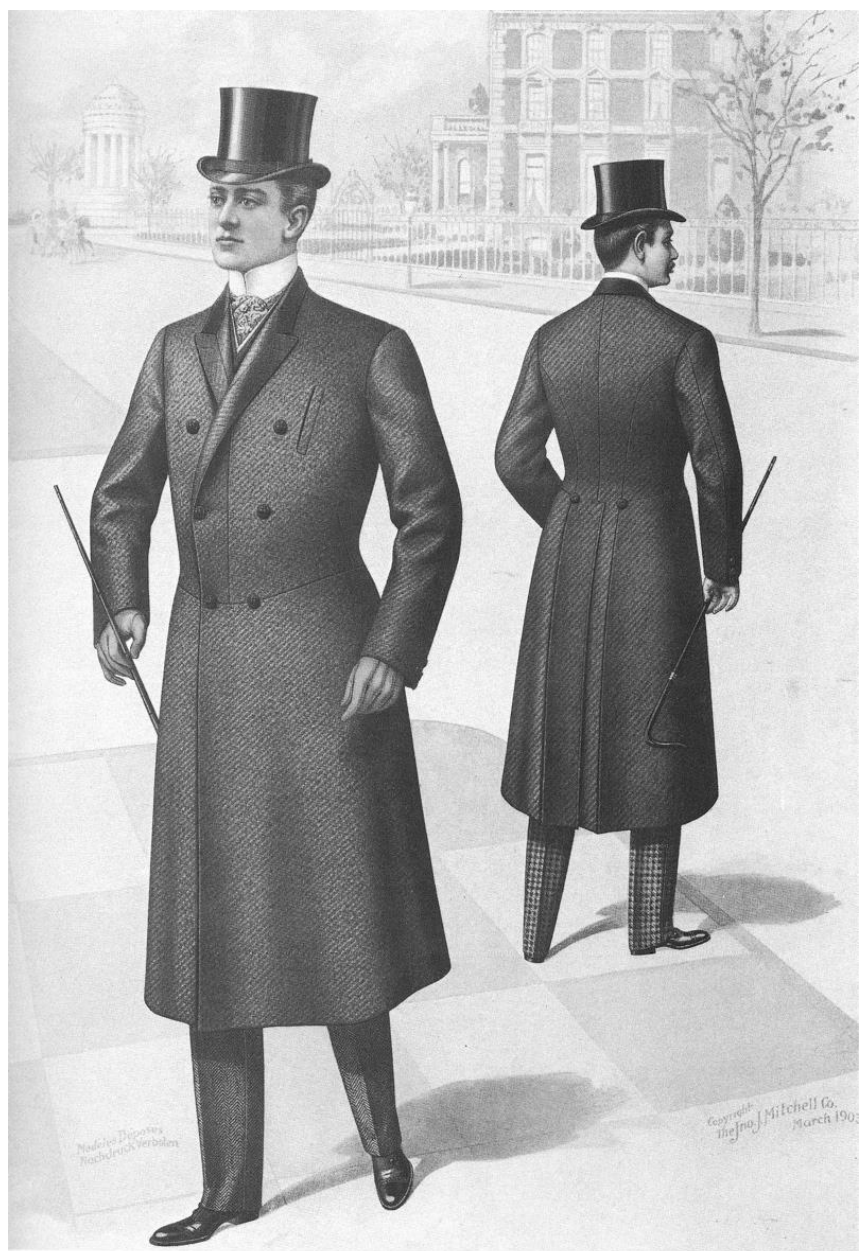
Slika 54: Dio osmanskih mornaričkih uniformi. <https://seyler.eksisozluk.com/osmanli-ordusu-gec-donem-uniforma-rutbe-ve-isaret-kilavuzu>.
Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 55: Osmanski diplomat u europskom odijelu s kravatom. <https://www.wikiwand.com/en/Tanzimat>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 56: Osmanski dužnosnici u europskim odijelima i uniformama. <https://thehistorianjournal.wordpress.com/2018/12/31/tanzimat-and-tragedy-the-christian-experience-of-the-ottoman-empire-1839-1918/>. Pristup stranici 11.07.2020.

MARCH 1903

Slika 57: İstanbul. <http://merakhaneci.blogspot.com/2013/05/istanbulin-nedir.html>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 58. Osmanski radnik. Quataert (1997.), str. 417.

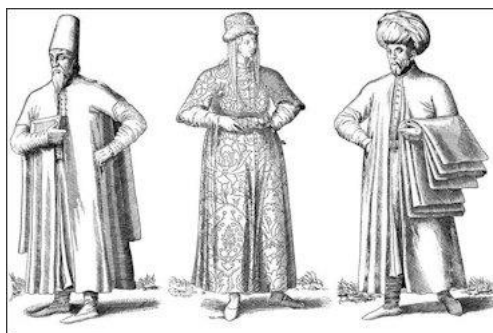
Slika 59: Osmanski radnici. Quataert (1997.), str. 418.

Slika 60: Rahmi Bey, guverner Izmiru u vrijeme Prvog svjetskog rata, odjeven u potpunosti europski.
<https://www.wikiwand.com/en/Tanzimat>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 61: Djevojka sa sarikom. <https://www.pinterest.com/pin/9710955433572017/>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 62: Osmanski Židovi. <http://factsanddetails.com/asian/cat65/sub424/entry-5877.html>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 63: Pravoslavni svećenik i pravoslavni pripadnici puka u tradicionalnoj odjeći, kasno Osmansko Carstvo. <https://myocn.net/everyday-life-of-christians-in-ottoman-turkish-empire/>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 64: Kršćanske žene kasnog Osmanskog carstva u tradicionalnoj odjeći. <http://factsanddetails.com/asian/cat65/sub424/entry-5877.html>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 65: Židovi u tradicionalnoj odjeći. <http://factsanddetails.com/asian/cat65/sub424/entry-5877.html>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 66: Židovka (lijevo) i Grkinja (desno) stoje pokraj armenske mladenke (sredina).
<https://br.pinterest.com/pin/318348267389951401/>. Pristup stranici 11.07.2020.

Slika 67: Armenski svećenik između dva kurdska vojnika. Osman Hamdi Bey; Launay, Marie de; Sébah, J. Pascal, *illustrator*. Les costumes populaires de la Turquie en 1873 : ouvrage publié sous le patronage de la Commission impériale ottomane pour l'Exposition universelle de Vienne. Commission impériale ottomane pour l'Exposition universelle de Vienne, 1873. https://archive.org/details/qri_33125008551505, Pristup stranici 11.07.2020.